

FEJÉRDY ANDRÁS

„Hontalanok”

A római emigráns magyar papok, a magyar kormányzat és a Vatikán új keleti politikájának kezdetei*

A magyar kommunista kormányzat hosszú időn keresztül a római magyar emigráns papokat tekintette az egyik legbefolyásosabb és legveszélyesebb emigráns csoportnak.¹ A magyarországi katolikus egyházzal fenntartott titkos összeköttetéseknek köszönhetően ugyanis tőlük származott a Vatikáni Államtitkárság Magyarországra vonatkozó információinak jelentős része, és ellentétes irányban is közvetítő szerepet játszottak a „legnagyobb kémközpontnak”² tekintett Szentszék és a hazai „klerikális reakció” között. A „klerikális reakció” visszaszorítása és a Vatikán politikájának befolyásolása érdekében ezért a magyar állambiztonsági szervek ismételten megkísérelték átfogni ezt az emigrációs csoportot és elszigetelni azt a Szentszék döntéshozói-tól. A II. Vatikáni Zsinat időszakában (1962–1965) különleges lehetőség adódott a régi tervek megvalósítására. A következőkben megkíséreljük főbb vonalakban vázolni, miképpen lépett fel a jelzett periódusban a magyar hírszerzés – a magyar egyházpolitikai vezetéssel karöltve – az emigráns római papokkal szemben.

---

* Ezúton köszönöm Bandi István, Stefano Bottoni, Csorba László, Németh László és Ritter László kollégáknak a tanulmány elkészítését segítő észrevételeiket és tanácsaikat.

1 Ld. pl. „A magyar katolikus papi emigráció a nyugaton élő magyarok körében egyházi jelleggel politikai szervező tevékenységet fejt ki, és a katolikus egyház irányító szerveinél jelenleg még olyan befolyással rendelkezik, hogy komoly akadályokat gördíthet a hazai katolikus egyház és az állam közötti viszony további normalizálása elé. A magyar papi emigráció vezetői a római Pápai Magyar Intézet előljárói. [...] Az elmúlt 14 évben a pápai államtitkárság kizárólag Zágonekra támaszkodott a magyar egyházak ügyében.” Tájékoztató jelentés. A Rómában élő magyar katolikus papi emigráció. 1963. ápr. 26. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (= ÁBTL) 3.1.5. O–14 963/3–A. „Canale”. 357.

2 Rákosi Mátyásnak az MDP KV 1953. febr. 17-i ülésén elhangzott kijelentését, miszerint „a helyzet az, hogy a legnagyobb kémközpont kétségtelenül a katolikus egyház”, idézi *Kahler Frigyes*: III/III-as történelmi olvasókönyv. 3. A „Canale” dosszié. A magyar titkosrendőrség és a II. Vatikáni Zsinat. Az „Ibolya” dosszié. Hiányzó lapok „A magyarországi görög katolikusok történeté”-ből. Bp. 2005. 49.

Előzmények

1948 és 1962 között a Szentszéknek jóformán semmilyen kapcsolata nem volt Magyarországgal és a magyar katolikus egyházal. A diplomáciai kapcsolatok *de facto* már a második világháború végén megszakadtak, amikor a Szálasi-kormány idején is szolgálati helyén maradó Angelo Rotta pápai nunciust 1945. április 4-én kiutasították az országból. Ezt követően magyar püspökök utoljára 1948 nyarán járhattak Rómában, 1949-től pedig, a Mindszenty-per és az egypártrendszer kiépítése után – a rendszer részéről politikai ellenségnek tekintett – Szentszékkel való formális kapcsolattartás lehetőségei gyakorlatilag megszűntek a magyar katolikus egyház számára. A „vasfüggöny” által elzárt magyar egyház ettől kezdve – az 1956-os forradalom rövid időszakát leszámítva – csupán informális vagy „illegális” csatornákon keresztül léphetett érintkezésbe a Szentszékkel.³

Róma számára a legkevésbé kockázatos alternatíva a működő diplomáciai képviseletek útján történő információszerzés volt.⁴ A Szentszék saját diplomáciai hálózatán belül – magyarországi nunciatúra hiányában – a „vasfüggönyhöz” legközelebb eső bécsi nunciatúrára hárult a feladat, hogy lehetőségeihez mérten a magyar egyházzal is igyekezzék adatokat gyűjteni.⁵ A Magyarországon működő követségek közül a Szentszék különösképpen a katolikus hagyományú országok – mindenekelőtt Olaszország és Franciaország – budapesti követségeire támaszkodott. XXIII. János pápa például megállapodást kötött az olasz kormánnyal, hogy azokban az országokban, amelyekben a Szentszék nem rendelkezik diplomáciai kapcsolattal, az olasz diplomaták legyenek a Szentszék érdekeinek képviselői és egyúttal gyűjtsék össze mindazokat az adatokat, amelyekről úgy gondolják, hogy érdemes megküldeni a Szentszék részére. Fabrizio Franco budapesti olasz követet például az 1958. november 28-ai audiencia alkalmával kérte a

3 Vö. *Gergely Jenő*: Magyarország és az Apostoli Szentszék viszonya 1945-től napjainkig. In: Magyarország helye a 20. századi Európában. Szerk. Pritz Pál. Bp. 2002. 123–126. A szentszéki–magyar kapcsolatok 1945–1962 közötti alakulását röviden összefoglalja *Szabó Csaba*: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Bp. 2005. 28–29.

4 Már az államvédelmi szervek 1955. évi munkájáról szóló jelentés felhívja a figyelmet: „A klerikális reakció rendelkezik a legtöbb követségi és egyéb csatornával Nyugat felé.” A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–56. III/1. Szerk. Gyarmati György–S. Varga Katalin. Bp. 2006. (Állambiztonsági Történelmi Tár I. Forráskiadványok) 177. Éppen ezen lehetőségek miatt vált 1955-től a magyar hírszerzés sajátos feladatává a Vatikánba való beépülés: „Tekintve, hogy a Magyar Népköztársaság nagy lehetőséggel rendelkezik a Vatikánnal kapcsolatot tartó katolikus pap-ság között, ügynöki beépülést kell végrehajtani a Vatikánba és szerveibe abból a célból, hogy megelőzzük Magyarország és a szocialista tábor többi országai ellen irányuló aknamunkájukat.” *Okvát Imre*: Jelentés a szocialista országok állambiztonsági vezetőinek titkos moszkvai tárgyalásairól 1955. március 7–12. Hadtörténelmi Közlemények 114(2001) 700.

5 Ezt erősítette meg pl. a kiváló szentszéki kapcsolatokkal rendelkező Tomek Vince magyar származású piarista generális Esty Miklós pápai kamarásnak – a magyar állambiztonság „Pátkai” fedőnevű ügynökének –, aki Tomek meghívására 1959. máj. 25. és jún. 13. között járt Rómában. Pátkai római útjáról jelentés. Budapest, 1959. jún. 23. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/1. „Hontalanok”. 194–215.

pápa, hogy jelenlegi állomáshelyén egy kissé a Vatikán képviselőjének is érezze magát.⁶

A követségek útján szerzett információk mellett mindazonáltal a Vatikán értesüléseinek lényeges forrásai voltak a központi egyházi szolgálatban álló római emigráns magyar papok, akik rendszeresen kaptak híreket otthonról. A jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján leginkább Zágon József prelátus ilyen irányú tevékenységét tudjuk dokumentálni, de kétségtelen, hogy a többi Rómában élő, szentszéki hivatalban dolgozó magyar pap is fontos szerepet játszott az értesülések gyűjtésében, értékelésében és a Szentszék informálásában.⁷ A hazai egyházi személyekkel folytatott levelezésből, valamint a Magyarországról kiutazó turisták útján nyert információk alapján összeállított jelentések azért voltak különösen hasznosak a Szentszék számára, mert készítőik nemcsak a

6 Vö. Simó Gyula római magyar követ 1959. jan. 7-i jelentéséből másolat. Vatikánhoz közel álló sajtókörökből szerzett információ. Magyar Országos Levéltár (= MOL) Állami Egyházügyi Hivatal (= ÁEH) – TÜK iratok. (= XIX–A–21–d.) 004–4/1959. A római magyar követ információjának helyességéről tanúskodik, hogy a budapesti olasz követség egyház(politika)i tárgyú jelentéseiről az olasz külügyminisztérium szentszéki követén keresztül már az 1950-es évektől kezdve rendszeresen tájékoztatta a Vatikánt. Vö. Ministero degli Affari Esteri, Archivio Storico Diplomatico (Roma). Serie Affari Politici. Santa Sede (1946–1957), ill. Ungheria (1946–1957) számos dokumentumát. Pankovits József is azt hangsúlyozza, hogy „a követség értesülései alapján készült jelentések pontos helyzetképet vázoltak”. *Pankovits József: Fejezetek a magyar–olasz politikai kapcsolatok történetéből.* Bp. 2005. 100–101. A francia követség, ill. Paul Boncour követ és felesége a magyar egyház és a Szentszék közötti közvetítő szerepe többek között a szemináriumból kizárt Tabódy István és társai ügyében folytatott nyomozás alkalmával vált a magyar hatóságok előtt ismertté. Vö. A budapesti francia követség hírszerző tevékenységéről jelentés. Budapest, 1961. ápr. 28. ÁBTL 3.1.5. O–11 522/3. „Kizártak”. 62–66. A későbbiek során más forrásból is megerősítették, hogy a Szentszék a francia követség útján is pontos értesüléseket szerez a magyar egyház helyzetéről. Ld. Értesülések zsinati tagoktól. „Marosi Zoltán” fn. ü. 1963. dec. 23. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/5-A. „Canale”. 318–320.

7 Zágon József hagyatékának egy részét, mintegy 60 dossziényi levelet, a római Szent István Alapítvány (= SZIA) őrzi. A dokumentumokból kiderül, hogy Zágon többek között „Mikes József” álnéven levelezett hazai kapcsolataival. Vö. Bejczy Gyula és „Mikes” József levelezése 1955. okt.–1958. jún. 17. SZIA–Zágon 2.36. Zágon álnévének feloldása – amelyre idővel a magyar állambiztonsági szervek is rájöttek – egyértelmű Zágon és Karácsonyi Elemér OFM levélváltásából. 1955. márc. 30. SZIA–Zágon 39.48. A „Mikes” álnév állambiztonsági beazonosítása: Egyházi propagandaanyagok ügyében javaslat. Budapest, 1957. nov. 2. ÁBTL 3.1.5. O–13 405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. 352–353. A Szentszék informálásának módjáról némi fogalmat nyerhetünk a Zágon-anyagban található magyarországi helyzetről készített feljegyzésekből. Pl. Vicari Generali e Cancellieri imposti dal Governo comunista agli Ordinari dell’Ungheria 1957. jan. 10.; A magyar katolikus egyház eseményei 1958 júliusa óta. SZIA–Zágon 42.40., ill. 47. A Szent István Házban őrzött levelezésből egyúttal az is kiderül, hogy Zágonékon keresztül a Szabad Európa Rádióba befutó információk is eljuthattak a Szentszékhez: Feljegyzés az otthoni egyházi helyzetről (anonymus) München, 1962. jún. 17. SZIA–Zágon 42.24. A magyar állambiztonsági szervek értesülései szerint Zágonnál futottak össze a különböző forrásokból érkező információk, amelyeket aztán ő továbbított a Szentszéknek. Hamvas Endre csanádi püspök egykori titkára, Havas Géza kijuttatott üzenetéről, melyben a magyar egyház helyzetére, titkos papszentelésekre vonatkozó adatok szerepeltek, pl. a vatikáni államtitkárságon dolgozó Tóth Gyula tájékoztatta Zágon. Vö. Havas Géza a magyar katolikus egyház helyzetéről. Tájékoztató jelentés. Budapest, 1960. dec. 17. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/1. „Hontalanok”. 283.

nyelvet, hanem a magyar egyházat is belülről ismerték, így kevésbé voltak kitéve nagyobb tévedéseknek.⁸ A Szentszék egyúttal az emigráns papok útján szerzett információkat más oldalról is megkísérelte kiegészíteni. Jó példa erre, hogy az Államtitkárság Mons. Sanz Villalba Sotero tanácsoson keresztül 1959. május 7-én többek között az 1926 óta Rómában élő magyar egyháztörténészt, Banfi Floriót is egy szakértői vélemény elkészítésére kérte fel a magyar püspöki kar eskütételének értékelésére.⁹

Az Örök Városban élő magyar egyházi személyeket az állambiztonsági dokumentumok legtöbbször a „római magyar papi emigráció” névvel illették, azt sugallva, hogy egy a *Pápai Magyar Intézet* (PMI) vezetői által irányított, szervezett ellenséges csoportról van szó. A Rómában élő magyar papok javarészt válójában még 1948 előtt, legális úton érkeztek Rómába, és rekedtek a „vasfüggöny” végleges bezáródása után Nyugaton. Az így Rómában maradó papokhoz csatlakoztak azután olyanok is, akik 1948-ban vagy 1949-ben politikai okokból kényszerültek – immár illegális úton – elhagyni Magyarországot. Mivel azonban a különböző időpontban és eltérő céllal kiutazott papok idővel szinte mindannyian szentszéki vagy más központi egyházi szolgálatba léptek, a magyar kommunista rendszer mindannyiukat az „ellenséges” Vatikán „ügynökeinek” tartotta,

8 Nem tekinthető véletlennek Esty Miklós megállapítása, miszerint „Zágon információi sokkal kevésbé ferdék az otthoni viszonyokat illetően, mint azok, amelyek a bécsi nunciatúráról származhatnak”. Vö. Pátkai római útjáról jelentés. Budapest 1959. jún. 23. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/1. „Hontalanok”. 194–215. A későbbiek során az állambiztonságnak sikerült néhány magyarországi információforrást beazonosítani. Vö. Tájékoztató jelentés a Vatikáni Államtitkárság magyarországi kapcsolatairól. Budapest, 1961. márc. 25. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/1. „Canale”. 258–259. Vö. még: „Győri Péter” informátor jelentése. Győr, 1964. febr. 14. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/4. „Hontalanok”. 156–157. „Győri Péter informátor egy alkalommal megjegyezte Zágonnak, hogy eléggé tájékozódva látja őt a hazai helyzetről. Zágon azzal válaszolt, hogy sokan kiutaznak és minden hír eljut Rómába.” A magyar emigráns papok helyismeretének jelentőségét hangsúlyozza: *Szabó Cs.*: i. m. 39.

9 Bánfit, aki 1948–1950 között a Római Magyar Akadémián titkárként dolgozott, már ebben az időszakban beszervezte „Benedik” rezidens. Amikor 1950-ben elbocsátották állásából, megszakadt vele a kapcsolat. A hírszerzés 1953-ban teremtett vele újból összeköttetést és 1954-ben „elvi és hazafias alapon” – valamint rendszeres havi juttatás fejében – fokozatosan újra beszervezték. 1956 októberéig folyamatosan, majd 1958 januárjáig kiutazásokon keresztül tartották vele a kapcsolatot. 1958-tól a római rezidentúrához kapcsolva foglalkoztatták a „Vatikán, annak objektumai, a római magyar papi emigráció és az olasz politikai élet vonalán.” 35/4 E. sz. utasítás Tódor elvtársnak. 1960. júl. 11. Tárgy: Arnold ügynök ügyében összefoglaló értékelő és feladatterv. ÁBTL 3.2.3. Mt–764/5. „Amadeo”. 152. Bánfi előbb „Amadeo”, majd 1960-tól „Arnold” néven dolgozott a magyar hírszerzésnek. A Soterotól kapott feladatot – magyarországi megbízóival összhangban – máj. folyamán el is végezte. Vö. Mons. Sotero a magyar főpapok hűségesküjéről. „Amadeo” 1959. máj. 28-i jelentése a Soteroval történt beszélgetésekről. ÁBTL 3.2.3. Mt–764/4. „Amadeo”. 51–56. Az „Amadeo” által az Államtitkárság számára készített szöveg magyar fordítását ld. A magyar főpapok hűségesküjéről Mons. Sotero számára készült vélemény magyar fordítása. „Amadeo” 1959. máj. 28-ai jelentése. ÁBTL 3.2.3. Mt–764/4. „Amadeo”. 43–50. „Amadeo” munka-dossziéjának 4. kötetében a vélemény elkészítésével kapcsolatos további dokumentumokat is találunk.

és így hamar az állambiztonsági szervek látókörébe kerültek.¹⁰ Jelenlegi ismereteink szerint legkésőbb 1958-tól a következő hat emigráns papnak volt személyi dossziéja: Zágon József (1909–1975) pápai prelátus, protonotárius kanonok, az emigráns magyarok püspöki jogkörrel felruházott apostoli vizitátora, a Konzisztoriális Kongregáció alá tartozó úgynevezett „Emigráció Legfelsőbb Tanácsa” tagja, a *Pápai Magyar Intézet* régense; Mester István (1917–1984) pápai kamarás, a Zsinati Kongregáció fogalmazója, a magyar egyházmegyék római ügyintézője, a *Pápai Magyar Intézet* vicerektora; Tóth Gyula (1920–) a vatikáni Államtitkárságon szolgáló velencei származású magyar pap; Tomek Vince (1892–1986) piarista szerzetes, 1947–1967 között a piarista rend generálisa; Magyary Gyula (1901–1988) prelátus, 1943–1971 között a Propaganda Fide egyetem tanára, a *Legfelsőbb Pápai Törvényszék* ügyvédje, valamint Kada Lajos (1924–2001) a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*, majd a PMI növendéke, korszakunkban a vatikáni diplomáciai szolgálat nunciátúrai titkári beosztásban lévő tisztviselője.¹¹

10 Nem tudjuk pontosan, hogy a magyar hírszerzés mikortól figyelte a magyar emigráns papokat. Az idézett, 1960 nyarán készült összefoglaló értékelés szerint mindenesetre Banfi beszerzésének egyik fő célja az volt, hogy a Rómában élő emigráns papokról jelentsen. Vö. 35/4 E. sz. utasítás Tódor elvtársnak. 1960. júl. 11. Tárgy: Arnold ügynök ügyében összefoglaló értékelő és feladatterv. ÁBTL 3.2.3. Mt–764/5. „Amadeo”. 152. Az „Amadeo” munka-dossziéjában fellelhető legkorábbi jelentések mindenesetre csak 1950 kora tavaszáról valók. Vö. ÁBTL 3.2.3. Mt–764/1. „Amadeo”. Farkas Vladimir visszaemlékezései szerint az állambiztonság ugyan már 1946–1947-ben is végzett határon túli hírszerző tevékenységet, de ez teljesen jelentéktelen volt. Valószínűsíthető, hogy e korai hírszerző tevékenység egyik helyszíne Róma lehetett. Az önálló hírszerző főosztályt Magyarországon mindenesetre csak 1950-ben kezdték felállítani, szovjet útmutatás alapján. Vö. *Farkas Vladimir*: Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam. Bp. 1990. 286–291. A magyar hírszerzés korai római jelenlétére utal ugyanakkor, hogy jóllehet a hírszerzés korabeli elsődleges célpontjai Tito Jugoszláviája, ill. a nyugati nagyhatalmak voltak, az ÁBTL rezidentúra-dossziéokra vonatkozó mutatói szerint azonban a washingtoni, párizsi, londoni rezidentúrákkal 1951-től, a belgrádival pedig csak 1953-tól folyt levelezés, míg Rómából és Bécsből már 1950-től érkeztek anyagok. Az utóbbi két városban tehát feltehetőleg már meglévő alapokon szervezték meg 1950-ben a hírszerzést. A hírszerzés 1950 előtti római jelenlétét valószínűsíti továbbá, hogy az ebben az időszakban elsősorban belpolitikai ügyekre koncentráló magyar állambiztonság az egyház elleni akciók során nem nélkülözhetette a katolikus egyház központjából szerzett információkat. Az 1950-ben felállított önálló hírszerző főosztályon belül az emigrációs osztály fő feladata az „ellenséges politikai, állami és felderítő központokba, illetve olyan magyar emigráns szervezetekbe” való beépülés volt, „amelyek aktív részesei a Magyar Népköztársaság elleni titkos háborúnak”. Vö. *Farkas V.*: i. m. 291. A kommunista rendszer egyházképének ismeretében nyilvánvaló, hogy a római magyar emigráns papok is a Farkas Vladimir által idézett utóbbi kategóriába tartoztak. Erre utal, hogy az állambiztonsági szervek 1955. évi feladatairól szóló javaslatban külön kiemelték: „figyelembe véve a magyarországi klérus kapcsolatait, állambiztonsági munkát kell folytatni a Vatikánban való mély beépülés céljából”. Tekintettel arra, hogy ez a mondat, a „magyar fasiszta emigráció elleni felderítő és bomlasztó munka” javítására vonatkozó javaslat mellé került, nyilvánvaló, hogy az emigráns papok elleni akció az ötvenes években továbbra is fontos helyet kapott a hírszerzés feladatai között. Vö. A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. II./2. Szerk. Gyarmati György–S. Varga Katalin. Bp. 2005. (Állambiztonsági Történeti Tár. I. Forráskiadványok) 499.

11 Vö. „Hontalanok” fn. csoport-dosszié megnyitására határozat. Budapest, 1962. nov. 15. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/2. „Hontalanok”. 257–258.

A magyar hírszerzés természetesen a legfontosabb személyekre és objektumokra igyekezett összpontosítani: az információkat így a „papi emigráció” vezetőinek tekintett Zágon Józsefen és Mester Istvánon kívül elsősorban a *Pápai Magyar Intézet* működésére vonatkozóan gyűjtötték. Így értelemszerűen számos további pap is az állambiztonság látókörébe került, akik az állami kézben lévő *Római Magyar Magyar Intézettel* egy épületben, a *Palazzo Falconieri* második emeletén található *Pápai Magyar Intézettel* kapcsolatban álltak.¹² A jelenleg rendelkezésre álló dokumentumok alapján mindazonáltal az állambiztonság tevékenysége XII. Pius pápaságának időszakában jórészt információk gyűjtésére korlátozódott, és nem sikerült behatolni az emigráció tagjai közé.¹³

Változó egyház(politika)i háttér

Az állambiztonsági szervek római emigránsokkal szembeni munkája szempontjából az 1950-es és 1960-as évek fordulóján megváltozó (egyház)politikai környezet azonban új helyzetet teremtett. A rendszer konszolidálása mellett a mérsékeltabb egyházpolitikát egyúttal külpolitikai szempontok is indokolták. Az 1956-os forradalom eltírását követően a diplomáciailag csaknem teljesen elszigetelődött Magyarország számára létfontosságú volt, hogy – a lassú nemzetközi enyhülést is kihasználva – helyzetén változtasson.¹⁴

Az általános politikai szemléletváltással összefüggésben a magyar egyházpolitikában a Politikai Bizottság 1958 nyarán hozott határozatai fektették le a korábbi gyakorlattól eltérő modellt alapjait.¹⁵ A vallásos világnézet és a „klerikális

12 A *Palazzo Falconieri*ben található Pápai Magyar Intézet és Római Magyar Akadémia 1945 utáni történetére ld. *Csorba László: A Római Magyar Akadémia története 1945 után*. In: Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995). Szerk. Csorba László. Bp. 1998. 45–68. és *Uő: A Pápai Magyar Egyházi Intézet Rómában 1945-től napjainkig*. In: Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában i. m. 75–94.

13 A római magyar emigráns papokkal szembeni hírszerzés színvonaláról árulkodik, hogy csak 1957-ben sikerült Zágon József magyarországi levelezéséhez használt álnevét (Mikes József) beazonosítani. Vö. Egyházi propagandaanyagok ügyében javaslat. Budapest, 1957. nov. 2. ÁBTL 3.1.5. O–13 405/2. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. 352–353. Az állambiztonsági szervek Vatikánba irányuló behatolásainak sikertelenségét hangsúlyozza – Bandi István közlésére támaszkodva – Stefano Bottoni is: „1952-ben ugyan megnyitották »A vatikáni államtitkárság« elnevezésű általános dossziét, de XII. Pius pápa haláláig lehetetlen volt közvetlenül beépülni a Vatikánba.” *Stefano Bottoni: A Special Relationship. Hungarian Intelligence and the Vatican (1961–1978)*. In: „NKVD/KGB Activities and its Cooperation with other Secret Services in Central and Eastern Europe 1945–1989.” Anthology of the international and interdisciplinary Conference, Bratislava, 14–16 11 2007. Zost. Alexandra Grúňová. Bratislava, 2008. 153.

14 Vö. *Szabó Csaba: Magyarország és a Vatikán. Egyházpolitika a hatvanas években*. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. Szerk. Rainer M. János. Bp. 2004. 64–66., 79–81.

15 Tájékoztató az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának 1958. jún. 10-i, az állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozó határozatáról. Budapest, 1959. jún. 10. Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harc-

reakció” közötti különbségtétel kezdetben csak a Magyarországon belül folytandó egyházpolitikában jelentett változást,¹⁶ XXIII. János pápa szocialista országok felé elődjénél nyitottabb magatartása nyomán azonban fokozatosan a Szentszékhöz való kapcsolatok terén is bekövetkezett a paradigmaváltás. Az új pápa tevékenysége, valamint a belpolitikai tapasztalatok alapján 1960–1961-re olyan irányvonalat fogadott el a magyar egyházpolitikai vezetés, amely immár a Szentszékkal kapcsolatban is alkalmazhatónak és alkalmazandónak tekintette a belpolitikában már bevált megkülönböztetést: XXIII. János „haladó” irányvonalának támogatásával és a Vatikán „konzervatív-reakciós” szárnyának lejáratásával és elszigetelésével lehetségesnek látszott, hogy sikerül egy Magyarország számára kedvezőbb szentszéki politika létrejöttét elősegíteni (és befolyásolni).

Az új konszolidációs politika egyúttal az emigrációhoz való viszony újraértékelését is szükségessé tette. A magyar pártvezetésben már 1958 nyarán felmerült, hogy szakítsanak azzal a felfogással, amely az emigráció kérdését kizárólag belügyi vagy rendőri kérdésként kezelte. A *Magyar Szocialista Munkáspárt* (MSZMP) PB 1959. február 3-i ülésén ennek nyomán azt hangsúlyozták, hogy nem „180 ezer disszidensről, hanem az 1 millió 600 ezer külföldön élő magyarról van szó, akiknek többsége nem ellensége a magyar népi demokráciának”.¹⁷ Ezért 1960 decemberében előbb „a hosszabb ideje külföldön élő magyar nemzetiségű idős személyek és családjuk hazatérésének megkönnyítésére” hoztak határozatot,¹⁸ majd 1961 júliusában az emigráció megnyerése, hazautazások ösztönzése, és az emigrációval szembeni propagandamunka terén elvégzendő feladatokat is kijelölték.¹⁹ Mivel ebben a dokumentumban is az „aki nincs ellenünk, az velünk van” logikája érvényesült, különbséget tettek a megnyerhető, vagy legalább politikailag semleges emigránsok és a Magyar Népköztársasággal szemben ellenséges disszidensek között. Utóbbiakkal szemben az egyházpolitikai határozatokban szereplő „katolikus reakcióhoz” hasonlóan ezen a területen is az állambiztonsági szerveknek kellett fellépniük. Az előterjesztésben szereplő, erre vonatkozó 4.

---

ról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól. Budapest, 1958. júl. 22. Kiadásuk: *Balogh Margit–Gergely Jenő*: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. Dokumentumok. Bp. 2005. 999–1006., ill. 1007–1013.

16 Az új egyházpolitikai modell lényegét Szabó Csaba a következőképpen foglalja össze: „Az újdonság abban rejlik, hogy a pártállam és a különböző szervek a rendőrséggel és államvédelemmel egyetemben korábban szinte kizárólag a reakciónak minősített egyházzal, az illegális szervezetekkel foglalkoztak, azokat akarták felszámolni. 1958-tól kezdve az Egyházügyi Hivatal és az MSZMP értékelése szerint a reakciós egyház elenyésző bázisát akár öt éven belül is fel lehet számolni. Éppen ezért fontosabb a vallásos tömeg átnevelése, mert ha azt sikerül az egyház irányában passzívvá formálni, akkor a reakciónak egyáltalán nem marad táptalaja, a passzív emberek világnézetét pedig könnyebb lesz majd átalakítani.” *Szabó Cs.*: Magyarország i. m. 75.

17 Vö. *Németh Jánosné*: Az idegenforgalom és az emigráció kérdése az MSZMP Politikai Bizottsága előtt 1960-ban. Forrásközlés. Levéltári Szemle 43(1993) 2. sz. 43–44.

18 Az MSZMP PB 1960. dec. 28-i határozatát közli *Németh Jánosné*: i. m. 63–64.

19 Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. jún. 6-i határozata az emigráció életének főbb vonásairól és az emigrációval foglalkozó propagandamunkáról. MOL M–KS 288. f. 5/232. ő. e. 46–49.

pont²⁰ Kádár János javaslatára ugyan kimaradt az elfogadott határozatból, azonban miután tartalmát maga a pártfőtitkár is helyeselte,²¹ az állambiztonsági szervek a továbbiakban ez alapján végezték az emigrációval kapcsolatos tevékenységüket.

Mivel pedig a pártvezetés szerint „a katonai jellegű emigráns szervezetek tagsága [...] valamint a különböző felekezeti egyházi személyek egész sora, ezek között a vatikáni hierarchiába tartozó és a Vatikán irányítása alatt a Magyar Népköztársaság ellen aktívan tevékenykedő 800 katolikus pap és szerzetes” azon „reakciós emigráns és disszidens csoportok” közé tartozott, amelyeket „nemcsak kiélezett helyzetekben, hanem bármikor” mozgósítani lehetett a magyarországi rendszer ellen,²² nyilvánvaló volt, hogy a kijelölt egyházpolitikai célok elérésének – a „haladó” vatikáni irányzat támogatásának – alapvető feltétele a Szentszék politikájára komoly befolyással bíró „konzervatív-reakciós” római magyar emigráns papok közé való beépülés, vagy legalább az emigráns papok vatikáni döntéshozóktól való elszigetelése.

Az 1961. június 6-ai PB-határozat meghozásakor azonban továbbra sem létezett a Szentszék, valamint Magyarország, illetve a magyar egyház között gyakorlatilag semmiféle közvetlen kapcsolat.²³ A római emigráns papok esetében ezért a fenti feladatok végrehajtását az első időszakban – az emigráció megfigyelésének folytatása mellett – a magyar „egyházi reakció” Róma irányába használt kapcsolatrendszerének feltárása jelentette, és így végső soron a magyarországi „klerikális reakció” elleni felderítés részét képezte. A Szentszék és a magyar papi emigráció elleni állambiztonsági akciónak ez a kezdeti sajátossága tükröződik az 1961. október 16-án megnyitott „Canale” objektum-

20 „4./ A Belügyminisztérium elhárító és felderítő tevékenységét tovább kell javítani és fokozni, főként a következő feladatok ellátása érdekében: a./ Behatolás a reakciós emigráció jelentősebb szervezeteibe és nemzetközi csúcsszerveibe pontosabb információk szerzése és a bomlasztás elősegítése érdekében. b./ Az ellenséges emigráció vezéreinek kompromittálása és elszigetelése az emigrációs körökre gyakorolt hatásuk csökkentése érdekében. c./ A Magyar Népköztársaság és a szocialista tábor többi országai ellen irányuló provokációk terveinek felderítése, megfelelő ellenakciók érdekében. d./ Az ellenséges hírszerző szervek tevékenységének felkutatása és elhárítása.” Előterjesztés a politikai bizottsághoz. MOL M-KS-288. f. 5/232. ő. e. 44.

21 „A 10. oldal 4. pontjában foglaltakat helyeseljük, de ezt ne vegyék be a határozatba.” Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1961. jún. 6-án tartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/232. ő. e. 18.

22 Előterjesztés a politikai bizottsághoz. MOL M-KS 288. f. 5/232. ő. e. 39.

23 Leszámítva Esty Miklós világi pápai kamarás 1959. máj. 25. és jún. 13. közötti római útját, melynek során az őt meghívó Tomek Vince piarista generálison kívül az emigránsok közül Kada Lajossal, Zágon Józseffel, Mester Istvánnal volt alkalma tárgyalni. Vö. „Pátkay” kapcsolatunk vatikáni útjáról jelentés. Budapest, 1959. jún. 19. ÁBTL 3.1.5. O–13 405/3-B. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar. 290–292. Tóth K. János kanonokon keresztül ugyanakkor a pápához is eljuthatott a magyar kormány szándékainak megfelelő tájékoztatása a magyar egyház helyzetéről és lehetőségeiről. A magyar származású kanonok ugyanis tájékoztatta Mario Nasalli-Rocca di Corneliano főkamarmestert az Estytől nyert információkról. A főkamarmester pedig, minden bizonnyal továbbadta értesüléseit a pápának, akinek hivatalánál fogva naponként referálnia kellett. Vö. Pátkai római útjáról jelentés. Budapest, 1959. jún. 23. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/1. „Hontalanok”. 194–215.

dosszié-sorozat fedőnevében és első köteteiben,²⁴ de még a szovjet–magyar állambiztonsági szervek együttműködési területeit kijelölő 1962. február 7-én készült dokumentumban is.²⁵

Hamarosan azonban új helyzetet teremtett, hogy a szocialista országok egyházügyi hivatalainak 1962. április 25–28. között Budapesten tartott értekezletén – a Szovjetunió megengedő álláspontja nyomán – olyan döntés született, hogy az egyes államok szabadon határozhatnak a II. Vatikáni Zsinaton való részvétel ügyében. A nyár végén véglegessé váló pozitív magyar döntés egyik indítéka éppen az volt, hogy egy magyar küldöttség zsinati részvétele nagymértékben javíthatta a Szentszékkal, illetve a szentszéki szolgálatban álló magyar papi emigrációval szembeni politikai célok elérését.²⁶ Az *Allami Egyházügyi Hivatal* (ÁEH) és a Belügyminisztérium által közösen összeállított magyar zsinati küldöttségben helyet kapó ügynökök egyúttal reményt adtak arra, hogy az operatív munka lehetőségei is javulni fognak.²⁷ Rajtuk keresztül ugyanis az állambiztonság már nemcsak meglévő római ügynökeivel és a hazai „klerikális reakció illegális csatornáinak átfogásával”, hanem közvetlen módon is megindíthatta a római emigráns papok elleni akcióját. Ez pedig két, egymással szorosan összekapcsolódó feladatkört jelentett a Belügyminisztérium számára: információgyűjtést és az egyházpolitikai célok megvalósításához szükséges háttér biztosítását.

24 „Alulírott Sarkadi Mátyás r. fhdgy. (II/5-c alosztály) megvizsgáltam a vatikáni illegális kapcsolatokra vonatkozó anyagokat. Megállapítottam, hogy a Vatikán és a magyar katolikus egyház reakciós papjai között többoldalú illegális kapcsolat áll fenn. Ezen személyek felderítésére és a rájuk vonatkozó terhelő adatok összegyűjtésére objektum-dosszié felállítása szükséges. »Canale« fen. alatt.” Javaslat objektum-dosszié nyitásáról. Budapest, 1961. okt. 16. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/1. „Canale” 4. A dokumentumot részben idézi *Máté-Tóth András*: A II. Vatikáni zsinat és a magyar elhárítás. Kézirat. Ld.

http://www.vallastudomany.hu/Members/matetoth/vtmtadocs/m-ta_II_vatikani_zsinat. (utolsó letöltés dátuma: 2008. okt. 31.) Máthé-Tóth Andrással együtt Kahler Frigyes helyesen mutat rá, hogy a „csatorna” – „Canale” – fedőnév a „a római katolikus egyház és a Vatikán között meglévő illegális csatornák átfogásának” állambiztonsági célkitűzésére utalhat. *Kahler F.*: i. m. 18. Megjegyezzük ugyanakkor, hogy Kahler helytelenül fordítja a „Canale” nevet többes számban, hiszen ez az olasz nyelvben egyes számú alak. *Kahler F.*: i. m. 21.: 45. jegyzet.

25 A szovjet és a magyar állambiztonsági szerv közötti együttműködésről jelentés. Budapest, 1962. febr. 7. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/1. „Canale”. 369–372.

26 A zsinaton való részvétellel kapcsolatos politikai döntéshozatal történetére ld. *Szabó Csaba*: A Szentszék i. m. 22–23.; *Fejérdy András*: A szocialista tömb és a II. Vatikáni Zsinat. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után.* – *Konfessie, Cirkevna politika, identita na Slovensku a v Maďarsku pro roku 1945.* Szerk. Balogh Margit. Bp. 2008. 213–216. A politikai célokat jól összegezte Prantner József ÁEH-elnök, amikor az egyházügyi hivatal munkatársainak 1962. szept. 19-ei országos értekezletén Magyarország és a szocialista tömb külpolitikai presztízsnövekedése, valamint a nyugati kommunista mozgalmak támogatása mellett a megegyezésre kész egyházi és vatikáni irányzatok erősítésében jelölte meg a részvétel engedélyezésének legfontosabb okait. 1962. szept. 19-i országos értekezlet. MOL XIX–A–21–d. 0010–3/1962.

27 Az egyes ülészakokra kiutatztatott ügynökökről ld. *Máté-Tóth A.*: i. m.; *Kiszely Gábor*: Állambiztonság (1956–1990). Bp. 2001. 111–138.; *Kahler F.*: i. m. 48–64.

Információgyűjtés

Az információgyűjtés a római magyar emigráns papok sajátos helyzetéből fakadóan egyszerre jelentette az emigráció tagjaira és a szentszéki politika alakulására vonatkozó hírszerzést.

Az emigráció belső viszonyai tekintetében a hírszerzés már az első ülészak folyamán belátta, hogy az operatív tervek megvalósítása érdekében nem elegendő a korábbi gyakorlat folytatása: az egyes kiemelkedő személyekre vonatkozó információgyűjtés, hanem lehetőség szerint fel kell tárni az emigráción belüli erőviszonyokat is. Minden bizonnyal ennek a felismerésnek köszönhető, hogy a korábban felfektetett személyi dossziék értékes anyagaira építve az első ülészak alatt csoport-dossziét nyitottak a *Pápai Magyar Intézet* „köré csoportosuló reakciós emigráns magyar papok” „bűnös tevékenységének” „felderítése, dokumentálása, illetve megakadályozása, kapcsolataik kilétének megállapítása, illegális csatornáik átfogása, továbbá az ellenséges csoportosulás bomlasztása érdekében »Hontalanok« fedőnéven”.²⁸ Itt gyűjtötték az egyes személyekre vonatkozó anyagokon túl a papi emigráció egész tevékenységére, valamint a fontosabb emigráns papok Vatikán előtti tekintélyére vonatkozó információkat. A csoport tagjai a már említett Zágón Józsefen, Mester Istvánon, Tomek Vincén, Magyary Gyulán, Tóth Gyulán és Kada Lajoson kívül: Csertő Sándor (1913–1982) pápai kamarás, 1953-tól a Szent Hivatal Kongregáció irattárosa, majd 1969-től főügyész; Békés Gellért (1915–1999) bencés szerzetes, 1946-tól a S. Anselmo Egyetem dogmatikatanára, 1965-ig a magyar bencés rend római képviselője és *procurator generalisa*, a *Katolikus Szemle* szerkesztője; Frank Miklós (1924–) a római magyar kolónia lelkésze, a *Szabad Európa Rádió* zsinati tudósítója; Ipoly Ottó (1925–1997) 1957–1960 között a PMI ösztöndíjasa, az úgynevezett „Magyar Iroda” segélyszerv vezetője, később a disszidens táborok lelkésze; Fűz Balázs (1922–2008) cisztercita szerzetes, a rendi generális titkára és a magyar rend római képviselője, a S. Anselmo Egyetem tanára; Tóth K. János (1909–1998) lateráni protonotárius kanonok; Alszeghy Zoltán (1915–1991) jezsuita szerzetes, egyetemi tanár, 1953–1960 között a Gregoriana Egyetem teológiai fakultásának dékánja, a *Gregorianum* című lap szerkesztője.²⁹

28 „Hontalanok” fn. csoport-dosszié megnyitására határozat. Budapest, 1962. nov. 15. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/2. „Hontalanok”. 256–258.

29 Vö. „Hontalanok” fn. csoport-dosszié megnyitására határozat. Budapest, 1962. nov. 15. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/2. „Hontalanok”. 256–257. Az egyes személyek életrajzához ld. még: *Németh László*: Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. Első rész: 1945–1963. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 14(2002) 1–4. sz. 197–228.; *Uő*: Adalékok a római magyar lelkészség történetéhez. Második rész: 1963–1973. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 15(2003) 3–4. sz. 119–149.; *Szabó Cs.*: A Szentszék i. m., valamint az „Annuario Pontificio” c. pápai évkönyv vonatkozó évfolyamait. Az egyes zsinati ülészakok után nem véletlen, hogy a kiutatztatott ügynökség beszámoltatása során hangsúlyosan szerepelnek az emigráció tagjaira, tevékenységére vonatkozó kérdések is. Vö. A zsinaton részt vett ügynökség beszámoltatására javaslat. Budapest, 1962. dec. 17. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/2. „Canale”. 344–345.

Az emigráció megfigyelésétől ugyanakkor nem csak az egyes személyekről, az emigráción belüli erőviszonyokról és a csoport Szentszékre gyakorolt befolyásának ellenőrzéséről reméltek információkat. A magyar állambiztonság kezdetől fogva számolt azzal, hogy a *Pápai Magyar Intézet*hez tartozó személyeken keresztül a Szentszék (politikai) elképzeléseiről is adatokat nyerhet.³⁰

Az emigráció irányába folytatott információszerzésnek a hírszerzés gyakorlatainak megfelelően több módja volt. Az egyik legkézenfekvőbb megoldás a hírszerzés számára az lett volna, ha sikerül az emigránsok közé beépülni, és így közvetlen belső hírforrással rendelkezni. A vezető magyar emigráns papok beszerzése azonban – a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok szerint – az operatív tanulmányozás időszakában ismételtelen elakadt.³¹ Kada Lajost és Csertő Sándort például már 1958-ban tanulmányozni kezdték. Erre utal, hogy „Amadeo” feladatul kapta: „4./ Kada, Csertő [...] papok személyét és a kongregációkat is dolgozza fel, ahol a fenti személyeknek funkcióik vannak. Kadát erkölcsi, Csertőt gazdasági vonalon próbálja feldolgozni, mert ez az Achilles-sarkuk.”³² Semmi jel sem utal arra, hogy Csertő Sándor esetében a tanulmányozásnál tovább jutottak volna. Kada Lajos ugyan a későbbiek során ismét a hírszerzés látókörébe került, amikor édesanyja látogatásának engedélyezéséhez kapcsolódóan kíséreltek meg a szentszéki diplomata közelébe férkőzni, azonban forrásainkból úgy tűnik, az újabb kezdeményezés is a tanulmányozás szintjén maradt.³³ Időközben ugyancsak tanulmányozták Tóth K. János kanonokot és Magyary Gyula prelátust is. Tóth K. János esetében abból indultak ki, hogy ellentétben áll a *Pápai Magyar Intézet* vezetőivel. Az adatok ellenőrzése során azonban hamarosan kiderült, hogy „ez az ellentét csupán személyi körülményeken alapul, és politikai kérdésekkel nincs összefüg-

30 „A zsinat előkészítésének és tartamának időszakában információk szerzésére az alábbi lehetőségeink vannak: [...] Kiutaztatás és levelezés útján a római PMI vezetőitől [...]. Egyéb úton folyamatosan a római PMI vezetőitől, valamint a velük szoros kapcsolatban álló 7, Rómában élő emigráns papi személytől.” Vö. Az 1962. júl. 5–7. között Varsóban megrendezendő tárgyalással kapcsolatos operatív javaslat. Budapest, 1962. jún. 28. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/1. „Canale”. 451–452. Idézi: *Kiszely G.*: i. m. 109. A Szentszék irányában ezen túl természetesen számos más csatornán keresztül is folytattak hírszerző tevékenységet. Vö. *S. Bottoni*: i. m. 157–158.

31 Máté-Tóth András értékeléséből – miszerint „Abból a tényből, hogy amint látni fogjuk a következőkben, az emigráció némely személyéről, ill. csoportjáról vagy aktivitásáról igen részletes információval rendelkezett az elhárítás, mindenképpen arra kell következtetni, hogy közöttük is voltak a BM-el együttműködő személyek” – sem következik, hogy a római emigráns papok közül valakit sikerült beszervezni. Az idézett megjegyzés ugyanis nem kizárólag a római emigránsokra, hanem több nyugat-európai emigráns csoportra utal. *Máté-Tóth A.*: i. m. 55.

32 „Szárszói Zoltán” tartótiszt jelentése. 1958. ápr. 28. ÁBTL 3.2.3. Mt–764/2. „Amadeo”. 277.

33 Kada Lajos ügye. Tarnai elvtársnak. Róma, 1962. okt. 1. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/1. „Hontalanok”. 338–340. Eddig nem került még olyan dokumentum a kezünkbe, amely alátámasztaná a „Szakértő ’90” által jegyzett, 2005-ben napvilágra került ügynöklista állítását, melyen az „Egyházak #1” menüpont alatt Kada Lajos neve is szerepel. <http://www.angelfire.com/zine2/szakerto90/> (Utolsó letöltés: 2008. szept. 26.) Az ilyen „ügynöklisták” ráadásul sokszor a fellelhető fedőnevek alapján készülnek. Ez pedig félrevezető lehet, mert az állambiztonsági szervek gyakran a tanulmányozandó, ill. feldolgozandó személyeknek is adtak belső fedőnevet.

gésben”.³⁴ Magyary Gyulát a hírszerzés operatív szempontból azért tekintette alkalmasnak, mert úgy tudták róla, hogy anyagiás, karrierista és laza erkölcsű.³⁵ A kezdeti tapogatózások után azonban Magyary Gyula beszerzésének tervével is fel kellett hagyni. Bizonyos jelekből az állambiztonsági szakemberek ugyanis arra következtettek, hogy esetleg az angolszász titkosszolgálatokkal állhat kapcsolatban.³⁶

A II. Vatikáni Zsinat időszakában, jóllehet egyes személyek tanulmányozásánál nem jutottak tovább, jelentősen javultak a magyar hírszerzés lehetőségei az emigrációval szemben. Már a zsinatot megelőzően is több ügynök állt Rómában a hírszerzés rendelkezésére,³⁷ a zsinat időszakában kiutaztatott ügynökök információi pedig tovább gyarapították azokat az adatokat, amelyeket a kinti ügynököktől, illetve a *Pápai Magyar Intézet*ben elhelyezett lehallgató-készülékek útján szereztek.³⁸ A vizsgált időszakban a római rezidentúra ezentúl folyamatosan igyekezett olyan kapcsolatokat kiépíteni, amelyek lehetővé tették az irányított beszélgetésre épülő „sötét hírszerzést” is.³⁹ Ez utóbbi téren a jól képzett, diplomáciai fedésben dolgozó hírszerző tisztek érték el mind több eredményt, mert követségi beosztásuknál fogva könnyebben tudtak kapcsolatot teremteni az emigráció, illetve a Vatikán hivatalos tényezőivel.

Egyházpolitikai célok megvalósításának operatív támogatása

Míg a hírszerzés az 1950-es évektől kezdve lerakott alapokon már az első ülészak alatt bizonyos előrelépést tett az emigrációra és a Szentszékre vonatkozó információk gyűjtése terén, nem mondható el ugyanez az egyházpolitikai célok megvalósításának operatív támogatásáról. Az első ülészak után készített

34 Találkozó Arnolddal. Jelentés. Róma 1960. nov. 24. ÁBTL 3.2.3. Mt-764/5. „Amadeo”. 274. 35 I. h. 276.

36 Találkozó Magyari Gyula preláttal. Jelentés. Róma, 1962. jún. 11. ÁBTL 3.2.7. Cs-2/1. „Hontalanok”. 333–335. A magyar hírszerzést elsősorban az aggasztotta, hogy Magyari Gyula 1944–1945-ben az amerikai kormány számára teljesített Budapesten megbízatást. Vö. *Charles Fenyvesi*: Három összeesküvés. Rundstedt tábornagy, Canaris tengernagy és a zsidó mérnök, aki megmenthette volna Európát. Bp. 2007. 327–339.

37 „Amadeo” munka-dossziéiban, valamint a „Hontalanok” csoport-dossziékban mintegy 10 római ügynökre találunk utalásokat. ÁBTL 3.2.3. Mt-764/1-6. „Amadeo”, ill. ÁBTL 3.2.7. Cs-2/1–7. „Hontalanok”.

38 Nem tudjuk pontosan, mióta üzemeltek a lehallgató-készülékek a Pápai Magyar Intézetben, de a „Hontalanok” csoport-dossziékban található több információ is az „Egyes”, „Kettes” és „Hármas” megjelölésű lehallgató-készülékeknek köszönhető. Az így szerzett információkra utal összefoglaló jelentésében a római rezidentúra „Tarnai” nevű vezetője, Földes György is. Vö. A Vatikánnal való tárgyalások tapasztalatai. Jelentés. Róma, 1963. okt. 9. ÁBTL 3.2.7. Cs-2/5. „Hontalanok”. 41–43.

39 Pl. a Gregoriana egyetemen tanító jezsuita Arató Pállal 1964. máj. 13-án folytatott beszélgetésről adott jelentéshez fűzi Földes György a következő kézírásos megjegyzést: „A társadalmi jellemű kapcsolattartás, sötétben hasznos tájékoztatást jelent a jezsuita rend központjának magyar, személyi és általános vonatkozásában.” Arató Pál jezsuita szeretettel folytatott beszélgetés. Jelentés. Róma, 1964. máj. 13. ÁBTL 3.2.7. Cs-2/6. „Hontalanok”. 34.

értékelésekből⁴⁰ – legyen szó a Belügyminisztériumról vagy az *Állami Egyházügyi Hivatal*ról – világosan kiderül, hogy ebben az időszakban sem az emigráció belső gyengítése, sem a Szentszék és a magyar egyház közötti összekötő szerepből, vagy a Vatikán politikájának irányításából való kikapcsolása nem járt sikerrel. A hírszerzők az első ülés szak negatív tapasztalataiból tanulva és az ott szerzett pontosabb információk fényében a második ülés szakba azonban már felkészültebben kezdhettek bele. Ennek ellenére még egy, a második ülés szakot értékelő dokumentum is kénytelen megállapítani, hogy az emigráns papok elszigetelésére tett kísérletek sikertelenek voltak.⁴¹

Az első ülés szak folyamán fény derült arra, hogy az emigrációra vonatkozó információk nem elegendők a római papok csoportjának belső megosztásához. Mint láttuk, részben ennek a tapasztalatnak folyományaként kerülhetett sor a „Hontalanok” csoport-dosszié felállítására. Az emigráció különböző tagjaira vonatkozó információk egy helyen való összegyűjtése, valamint a zsinatra küldött ügynököktől származó „Canale” objektum-dossziében lefektetett újabb adatok segítettek az állambiztonsági szerveknek az emigráns csoport belső törésvonalait felfedezni. Világossá vált, hogy Tomek Vince piarista generális „a magyar egyház helyzetének megítélésében teljesen szemben áll Zágonékkal. Tomek helyesli az állam és az egyház közötti tárgyalásokat [...], különállását a disszidens római papságtól többször hangsúlyozza.” Hasonlóképpen megállapították, hogy Rákos Raymund, a Szent Péter bazilika magyar nyelvű gyóntatója és a Szent Officium szavazó bírója „szintén nem osztja Zágonék véleményét a magyar egyházügyek viszonylatában”.⁴² A második zsinati ülés szak előtt ennek megfelelően – az emigráció „pozitív befolyásolására” irányuló politikai szándékkal összhangban⁴³ – az intézkedések fontos céljaként jelölték meg Tomek Vince és Rákos Ray-

40 Vö. Tájékoztató a II. Vatikáni Zsinat első ülés szakának főbb tapasztalatairól. ÁEH. Budapest, 1962. dec. 20. MOL XIX-A-21-d. 0022-31/1962. A dokumentumot közli: Szabó Cs.: A Szentszék i. m. 70–73. A II. Vatikáni Zsinat első részének tapasztalatai. Jelentés. Budapest, 1963. jún. 6. ÁBTL 3.1.5. O-14 963/2. „Canale”. 138–150.

41 „A Zsinat II. ülés zaka során az emigráció sokkal támadóbb volt, mint az ezt megelőző időben.” A II. Vatikáni Zsinat II. ülés zakaával kapcsolatos összefoglaló jelentés. Budapest, 1964. jan. 17. ÁBTL 3.1.5. O-14 963/7. „Canale”. 125. A magyar hírszerzés (kezdeti) dilettantizmusát hangsúlyozza Kiszely G.: i. m. 103., 119–120., 138.; Kahler F.: i. m. 48–49.

42 Tájékoztató jelentés. A Rómában élő magyar katolikus papi emigráció. ÁBTL 3.1.5. O-14 963/3-A. „Canale”. 363.

43 Vö. Összefoglaló az olaszországi magyar emigrációról és munkaterv a vonalon végzendő munkára. Róma, 1962. dec. 11. MOL XIX-J-1-j/1962 Külügyminisztérium. Közli Nagylaki Endre: Egy követi jelentés az olaszországi magyar emigrációról az 56-os forradalom után. www.archivnet.hu. (Utolsó letöltés dátuma: 2008. okt. 31.) A vázolt politikai koncepció részeként az Állami Egyházügyi Hivatal is javaslatot tett az emigráns papok hazautazásának serkentésére. Vö. Az emigrációban működő egyházi szervezetek és feladataink. ÁEH. Budapest, 1963. jan. 15. MOL M-KS 288. f. 22. cs. 1963/7. ó. e. 52–58. Egy későbbi ügynöki jelentés arra utal, hogy a fenti politikai célok nem voltak alaptalanok: „»Győri« benyomása volt, hogy az emigráns papok nagy része szívesen hazajönne.” Vö. „Győri Péter” jelentése. 1964. jan. 26. ÁBTL 3.1.5. O-14 963/5. „Canale”. 59–63. A fentiek fényében érthető: „A zsinat III. ülés zakaától kezdve a korábban követett elhárítási célok egy továbbival egészültek ki: a hazai rendszerrel szimpatizáló

mund megnyerését,⁴⁴ és ezzel párhuzamosan elsősorban Mester István, Zágon József, Csertő Sándor, Tóth K. János elszigetelését.⁴⁵ Az emigráció belső gyengítése érdekében ugyanakkor igyekeztek kiélelni a radikálisabb és mérsékeltbb nézeteket valló személyek közötti ellentéteket.⁴⁶ Ezen a téren mindazonáltal nem elsősorban a közvetlen operatív tevékenység ért el eredményeket, hanem az egyházpolitika. Az emigráción belül lényegében a magyar kormány és a Szentszék között kötött 1964-es részleges megállapodáshoz való viszonyulás vált vízvonalává: „Az emigráció korábban sem volt teljesen egységes, s az a kényszer, amely Zágonékat a PMI átadására készítette, szinte felrázta az emigráció józanabb körét, amely a PMI-s társaság tevékenységét korábban is ízléstelennek tartotta. Az emigrációnak ez a része a lezajlott eseményeket önigazulásul használta, hogy az ésszerűtlen módszer, amellyel az emigrációban sem túl népszerű Zágon-csoport dolgozott, nem hozhat jó eredményt. Az eseményekre különösen azok reagáltak kedvezően, akik ébren tartják magukban a későbbi hazatérés gondolatát. A másik oldal dühödten támadta az Államtitkárságot. [...] Kihangsúlyozták ugyan a helyzetbe való belenyugvást, de ezt egy pillanattal sem vették komolyan. Miután a Vatikán megszüntette létbizonytalanságukat, mérsékeltbb hangon kezdtek beszélni, és élénkebb ütemben kezdték el újjáélesztését azoknak a korábbi gondolatoknak, hogy Rómában új zarándokházat hoznak létre.

---

emigránsok beutaztatása Magyarországra, hogy visszatértük az állam és az egyház jó viszonyának tanúi lehessenek.” *Máté-Tóth A.*: i. m. 53.

- 44 Rákos Raymund esetében az állambiztonság esetleges tervei már az első ülés után meghíúsultak. Konzervatív feletteseinek nem tetszett, hogy túlzott jóindulattal tekint a magyar egyházpolitikai helyzetre: „XXIII. János halála után kitették a Szent Officiumból, ahol mellékesen dolgozott. Ottaviani nevében közölték vele, hogy nem bízhatnak benne, mert túl kedvezően írnak róla a magyar lapok. Vissza akar térni Magyarországra.” Vö. „Molnár Béla” jelentése a magyar zsinati küldöttségről. 1963. okt. 30. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/5-A. „Canale”. 216–220. A második ülés alatt már nem is mert a korábbi mértékben közeledni a magyar delegáció tagjaihoz: „Rákos Raymund volt, aki tavaly Tomek Vince után a hazai élettel leginkább rokonszenvező római magyar papnak mutatkozott, az idén pedig annyi riadtság, zavar volt benne, hogy még a gyóntatószékből is körül nézett, amikor felkerestem.” Vö. „Kövér” a zsinatról. 1964. jan. 10. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/7. „Canale”. 19–80. Rákos mindenestre – részben szentszéki megbízással – 1964. máj. 27–júl. 1. között Magyarországon járt: „Külső mozgása alapján rokoni látogatás volt a célja, de egyes nyilatkozatai, kérdései arra utalnak, hogy a Vatikán megbízását is élvezte.” Vö. Dr. Rákos Raymund magyarországi látogatásáról feljegyzés. Budapest, 1964. szept. 2. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/8. „Canale”. 117–121. Az egyházi vezetők közül azonban továbbra sem mindenki nézte jó szemmel Rákos Raymund viselkedését. Amerikai származású előljárója pl. igen megrögtte magyarországi útja miatt. Vö. A Szabolcs-Szatmár megyei Rendőr-főkapitányság III/III. alosztályának jelentése. Nyíregyháza, 1965. dec. 14. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/9-A. „Canale”. 515–520.
- 45 A II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatos feladatok. Datálatlan. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/2. „Canale”. 347–349.
- 46 Nem tekinthető véletlennek, hogy a III/I. alosztályon belül 1963-tól volt külön emigrációval foglalkozó részleg, melynek differenciáltan kellett a lojális emigrációt támogatni, a reakciókat elszigetelni. Vö. *Cseh Gergő Bendegúz*: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlat, 1945–1990. In: *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve 1999*. Szerk. Gyarmati György. Bp. 1999. 80. és *Urbán Attila*: A magyar állambiztonsági szolgálatok (1962–1980). *Múltunk* 48(2003) 3. sz. 8.

[...] Zágon József és Mester István a korábbinál valamivel kevesebb szerepet vállalt, helyettük más emigránsok kerültek előtérbe. Tóth Gyula, Békés Gellért, Csertő Sándor, Szabó Lajos, K. Tóth János, Frank Miklós, Fűz Balázs, Polgár Vilmos, Ipoly Ottó, Koncz Kázmér, Mikó György. Figyelemre méltó, hogy eddig minden zsinati ülészak alatt megjelenik a római emigráns papok körében Barankovics, aki jelen esetben is szerepet kért magának a püspökökkel való foglalkozásban”.⁴⁷

A magyar ügyek megítélésében fennálló nézetkülönbségek felnagyításán és kiélezésén túl vezetőinek lejárataival kívánta a hírszerzés az emigránsok egységét megbontani. Egy, a második ülészak előtt készült, datálatlan operatív terv arra tett javaslatot a többi szocialista ország társszerveinek, hogy megfelelően időzítve, összehangoltan kompromittálják a papi emigráció egyes tagjait, ezáltal bizalmatlanságot keltve a papság egyes rétegeiben az emigráns papok vezetőivel szemben. A dokumentum egyúttal megjegyezte, hogy „a papi emigráció bomlasztása céljából részünkről előkészítés alatt áll több emigráns magyar pap kompromittálására tervezett akció”.⁴⁸ A lejáratai tervek középpontjában az emigráció első számú vezetője, Zágon József állt. Kompromittálására több terv is készült. Már a második ülészak idején tervbe vették, hogy „ellenőrzött lehetőségeiket felhasználva” „a PMI és Zágonék nevében olyan körleveleket és különböző kiadványokat” terjesztenek, amelyek az emigráns papokat szembeállítják a *Pápai Magyar Intézettel* és vezetőivel, lejárattják, kompromittálják őket, s alkalmasak arra, hogy „leválasszák az emigrációt a PMI-ről”. Konkrétan egy olyan, Zágon vagy a *Pápai Magyar Intézet* nevében írt levél szerkesztésére tettek javaslatot, amely a modernista irányzatot, mint az egyház ellen irányuló tendenciát elítéli.⁴⁹ A terv jelenlegi ismereteink szerint ilyen formában végül nem valósult meg. A negyedik zsinati ülészak idején azonban ismét szükségesnek látták Zágon lejáratait. Ennek érdekében a korábbi elképzeléseket alapul véve Zágon nevében egy hamis nyilatkozatot készítettek, amely mesterien tálalta az emigráns prelátus kompromittálására alkalmasnak látszó, összegyűjtött adatokat.⁵⁰ A magyar hírszerzés a Zágonnal kapcsolatos komp-

47 A II. Vatikáni Zsinat 3. ülészakáról tájékoztató jelentés. Datálatlan. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/10. „Canale”. 53–54.

48 Operatív tervek és intézkedések. (XXIII. János halála után). Datálatlan. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/2. „Canale” 352.

49 A Vatikán politikájának befolyásolására és az r. k. papi emigráció bomlasztására javaslat. Budapest, 1963. szept. 13. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/3. „Hontalanok”. 115–119.

50 A bécsi rezidentúrától az alábbi – Zágon kompromittálására alkalmasnak látszó – adatok ellenőrzését kérte a budapesti központ: „ö.z. Adele Sticker (vagy Stiegler) Mutters-ben lévő »Hotel Altenburg« szálloda tulajdonosnője, állítólag Zágon szeretője. Zágon anyagilag is hozzájárult (betársult?) a szálloda bővítésével és korszerűsítésével kapcsolatos költségek fedezéséhez; értesülésünk szerint Zágonnak Tirolban – Dr. Josef Zagon Pfarrer in Mutters, Nummer 111-842 megjelöléssel – nagyobb összegről szóló csekk számlája van, amit titokban tart; egy Herring Harleytől származó korábbi értesülés szerint Zágon Münchenben konyakhamisítási botrányba keveredett az 50-es évek elején. A hírforrás szerint a *Süddeutsche Zeitung* annak idején több cikket közölt erről.” Zágon József ügye. 5-2 D sz. utasítás. 1964. ápr. 23. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/4. „Hontalanok”. 236. A bécsi rezidentúra csak az utolsó kérdéssel kapcsolatban küldött részletes választ: Dr. Zágon József prelátus ügye. Jelentés. Bécs, 1964. aug. 4. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 146–147.

romittáló információk igazságtartalmát ugyan nem tudta ellenőrizni, azonban az operatív akció célpontja nevében készített tiltakozó nyilatkozatot alkalmasnak vélték arra, hogy becsempésszék azokat a katolikus emigránsok köztudatába. Az 1965. május 14-i keltezésű, Zágón fejleces levélpapírján és hamisított aláírásával a világ minden tájára szétküldött levélben azt sugallták, hogy a magyar prelátnak bizalmas kapcsolatban áll az ausztriai Muttersben élő Adele Stickler szállodatulajdonos-nővel, hogy sikkasztott az emigráció új központjának építésére gyűjtött adományokból, és hogy az 1951-ben Münchenben kirobbant, Zágón nevével fémjelzett konykhamisítási botránynak esetleg mégis volt némi alapja. A katolikus emigráció első számú vezetőjének lejárásával az emigrációnak új otthont biztosító római zarándokház építését kívánták megakadályozni. Az akció azonban nem lehetett sikeres, mert a célszemély szinte azonnal leleplezte annak szerzőit és célját: „Hogy ez a durva levélhamisítás nem egyéni bosszú, az a tömeges és szisztematikus szétküldésből nyilvánvaló. Ennek a háta megett egy kommunista banda, egy jól megszervezett központ áll, amit Rómában nem is nehéz lokalizálni, s aminek égetően fáj, hogy van magyar emigráció s annak vannak alkotásai és jövő tervei. Mert erről van szó! Megakadályozni, hogy az emigráció a római papi intézet kényszerű átadása után egy új magyar központot létesíthessen, mely az ősi magyar katolicizmus szellemét sugározhatta – még hazafelé is.”⁵¹

Az egyházpolitikai célok megvalósítása szempontjából a „római papi emigráció bomlasztása” egyúttal – vagy helyesebben mindenekelőtt – az emigráns papoknak a Szentszéktől, a vatikáni döntéshozóktól való elszigetelését (is) célozta. Ezt az elsődleges egyházpolitikai célt közvetve az emigráció és a magyar zsinati küldöttek elszigetelésével, az esetleges „provokációk” megelőzésével és semlegesítésével, közvetlen módon pedig az 1963-tól beinduló szentszéki–magyar tárgyalásokon kívánták elérni.

Miután az első ülészakon – a zsinatra utazóknak adott előzetes eligazítás ellenére⁵² – nem sikerült kiküszöbölni az emigrációnak a magyar küldöttek és a

51 Zágón válasznyilatkozata a hamis nyilatkozatra. A hamis nyilatkozat egy példányát, Zágón válasznyilatkozatának részben kézzel, részben géppel írt fogalmazványát, valamint a Zágón-kommüniké végleges szövegét ld. SZIA-Zágón 47.45. Azzal, hogy Zágón egyértelműen a kommunistákat tette felelőssé a hamis nyilatkozat elkészítéséért, egyúttal a magyar állambiztonság azon szándékát is megghiúsította, amely az emigráns vezetőket kívánta egymással szembe fordítani. A hamisítók ugyanis a levéllel Mester és Zágón között is ellentéteket kívántak szítani: „cél szerű volna a gyanút Mesterre terelni, mert közismert, hogy ellentétben áll Zágonnal. Mesternek a legjobb lehetősége a technikai feltételek megszervezésére”. Feljegyzés. 1965. júl. 5. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 264.

52 Az első ülészakra utazó magyar főpapoknak elutazásuk előtt, 1962. szept. 21-én Kállai Gyula és Prantner József tartott eligazítást arra vonatkozóan, milyen álláspontot képviseljenek Rómában. Az eligazítás konkrét témaköreit az Állami Egyházügyi Hivatal dolgozta ki. Vö. Feljegyzés a II. Vatikáni Zsinaton részt vevő magyar egyházi vezetőkkel folytatandó előkészítő beszélgetéshez. Budapest, 1962. szept. 17. MOL XIX–A–21–d. 0022–20/1962. A Belügyminisztérium ezen túl külön eligazította a kiutazó ügynököket. A BM III/I/3. és a III/III/1. alosztályai közösen készítették fel a hálózati személyeket „magtartási vonalukat” illetően. Vö. II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatos operatív terv. Budapest, 1962. szept. 7. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/2. „Canale”. 254–256.

Szentszék közötti közvetítő szerepét, sőt az emigrációval való állandó érintkezések során mindinkább felmerült annak a veszélye, hogy a római papok fogják a zsinati delegáció tagjait befolyásolni, a második ülésosztálytól a tapasztalatokat hasznosítva új helyzetet kívántak teremteni. Az emigráció zsinati delegációra gyakorolt befolyásának két elsődleges okát azonosították, és ezeken próbáltak változtatni. Az emigráció közvetítő szerepét „intézményes” jellegének megszüntetésével, azaz az emigráns Mester István „ágensi” megbízatásának visszavonásával látták elérhetőnek. A második ülésosztályra így a püspöki karral az *Állami Egyházi Hivatal* és a Belügyminisztérium által közösen kiválasztott „Kiss János” fedőnevű ügynököt neveztették ki római ügyvivőnek.⁵³ Az új megbízott – részben a Szentszék részéről jelentkező bizalmatlanság, részben a kapcsolatrendszer hiánya miatt – azonban minden igyekezete ellenére sem volt képes feladatát maradéktalanul teljesíteni. Ismételten előfordultak olyan szituációk, amikor a magyar zsinati atyák a helyismerettel, gyakorlattal és kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkező emigráns vezetők segítségére szorultak – még akkor is, ha az emigránsok kényszerűen tudomásul vették félreállításukat, és maguk tüntetően nem jelentkeztek szolgálattételre a magyar zsinati küldöttségénél.⁵⁴

Az emigráció „intézményes” közvetítő szerepe mellett a zsinati küldöttség önálló infrastrukturális hátterének hiánya jelentett az első ülésosztály idején nehézséget. Megfelelő anyagi és technikai eszközök (például gépkocsi), valamint hely- és (sok esetben) nyelvismeret hiányában a magyar küldöttség tagjai nem csak a Szentszékkel való érintkezés terén szorultak az emigráció segítségére. A második ülésosztálytól kezdve ezen veszély elhárítása érdekében a magyar szervek és a poli-

53 Az emigráció kikapcsolása érdekében elsőként Brezanóczy Pál tett javaslatot egy új ügyvivő kiküldésére. Vö. Brezanóczy Pál feljegyzése az ÁEH-nak a II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatban. Eger, 1963. jan. 14. MOL Állami Egyházi Hivatal – Elnöki iktatású iratok. (= XIX-A-21-a.) V-37-28/1962. A javaslatot az Állami Egyházi Hivatal is felkarolta: Javaslat a Vatikán és a magyar állam között néhány kérdés rendezésére. Prantner József. Budapest, 1963. márc. 22. MOL M-KS 288. f. 22. cs. 1963/7. ó. e. 88-91. A dokumentumot közli: *Szabó Cs.: A Szentszék i. m. 78-81. 1963. szept. 5-én Hamvas Andre már arról tájékoztatta Casarolit, hogy Timkó Imre, a hittudományi akadémia professzora utazik előre Rómába, mint a magyar püspökök ügyintézője. Vö. Hamvas Andre csanádi püspök levele Casarolinak. Szeged, 1963. szept. 5. MOL XIX-A-21-a. V-37-9/1963. Mester István felmentését már 1963 késő őszen szorgalmazta az Állami Egyházi Hivatal, a püspöki kar azonban ennek ekkor még nem tett eleget. Vö. A püspöki kar 1963. dec. 17-én tartott tanácskozása. Jegyzőkönyv. Közli: A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949-1965 között. Dokumentumok. II. Összeáll. Balogh Margit. Bp. 2008. 1176-1177. Mester Istvánt általános ügyvivői szerepéről csak később, 1964 májusában váltotta le Hamvas Andre csanádi püspök, a magyar püspöki kar elnöke. Vö. Távirat Rómából (1089). Feljegyzés. Budapest, 1964. máj. 29. ÁBTL 3.2.7. Cs-2/4. „Hontalanok”. 270-272.*

54 A emigránsok teljes elszigetelésének kudarcát jelzi, hogy jöllehet a Vatikán – bár fenntartásokkal – elfogadta Timkó ügyintézői megbízatását, a hivatalos vatikáni szervek gyakran Mestert, Csertőt és Tóth Gyulát használták fel közvetítőként. Maga Casaroli is rendszerint Mesteren keresztül hívatta a püspököket, és így – a szentszéki példát követve – a püspökök sem vették igénybe Timkó ügyintézői megbízatását. Vö. BM Jelentés. Budapest, 1963. nov. 12. MOL XIX-A-21-d. 0037-23/1963.

tikai vezetés fokozottan ügyelt arra, hogy mindezen szolgálatokat a római magyar követség részéről kapják meg a magyar zsinati küldöttek: igyekeztek jobban ellátni őket pénzzel, a követség autóit és sofőrjeit bocsátották rendelkezésükre, és a hétvégi pihenőnapok eltöltéséről is a követség igyekezett gondoskodni különböző kirándulások szervezésével. Mindezen intézkedések a második ülészaktól kezdve valóban hozzájárultak ahhoz, hogy a zsinati atyák mind kevésbé vették igénybe az emigráns papok szolgálatait, az emigráció közvetítő szerepét azonban teljesen nem sikerült kikapcsolni.⁵⁵

A magyar (egyház)politikai célok megvalósítása során a legkomolyabb feladatot mindenesetre az jelentette, hogy megszüntessék az emigráció vezetésének a szentszéki döntéshozatalra gyakorolt befolyását. Ez volt ugyanis a Vatikánon belüli „haladó” irányzat támogatásának és „reakciós” körök elszigetelésének egyik legfontosabb feltétele. A zsinati atyák konzervatív szárnya mellett ugyanis a szocialista országokból emigrált papokat tekintették a szocialista tömb elleni támadások fő kezdeményezőinek.⁵⁶

A Magyarországról érkező zsinati küldöttség pusztán megjelenésével is azt volt hivatva bizonyítani, hogy a – részben az emigráció által terjesztett – „csend egyházáról” szóló propagandával ellentétben⁵⁷ Magyarországon az egyház valóban szabadon működik. Váratlan megjelenése az első ülészakon javított is Magyarország megítélésén, és bizonyos fokig ellensúlyozta a magyar papi emigráció szentszéki döntéshozatalra gyakorolt egyoldalú befolyását,⁵⁸ amennyiben a Vati-

55 „Molnár Béla” fedőnevű ügynök a következő módon fogalmazta meg, hogyan lehet eredményes az emigránsok kikapcsolása: „Bebizonyosodott, hogy a magyar egyház az ő közvetítésük nélkül is bármikor kapcsolatba léphet a Szentszékkal [...]. Feltétele volt ennek, hogy a magyar egyház képviselői ne szoruljanak rá semmi tekintetben – pénz, ellátás, gépkocsi stb. – a papi emigrációra.” „Molnár Béla” fedőnevű ügynök jelentése Hamvas Endre csanádi püspök és Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó római megbeszéléseiről. Budapest, 1963. júl. 9. ÁBTLL 3.1.5. O-14 963/4. 12–14. A dokumentumot közli: Szabó Cs.: A Szentszék i. m. 129–132.

56 „Általánosságban fogalmazva: az elhárítás egyik legfontosabb feladatának tartotta, hogy megakadályozza, ellensúlyozza vagy legalább semlegesítse az emigrációnak a magyar zsinati delegációra való hatását. Úgy értékelték, hogy a zsinattal kapcsolatos operatív munka eredményessége azon áll vagy bukik, hogy mennyire sikerül az emigránsok befolyásától megóvni a delegációt. Más szóval azokat a célokat végrehajtani, melyekre a zsinatra kiutazó magyar püspökök és kísérei megbízatást kaptak.” *Máté-Tóth A.*: i. m. 50. Vö. még: *Fejérdy A.*: i. m. 217.

57 Vö. *Kahler F.*: i. m. 50.

58 Az ÁEH 1963. jan. 4-ei tájékoztatója a zsinat első ülészakának eseményei és a nemzetközi megnyilvánulások alapján megállapította, hogy a szocialista országok, és ezen belül a magyar püspökök részvétele helyes volt. Az értékelés szerint a „hidegháborús körök” nem számítottak a szocialista országokból jövő delegációk érkezésére, részvételük tehát „bénítólag hatott a szélsőséges elemekre, különösen az emigráció rágalmaival gátolta az által is, hogy a megjelent püspökök láttán bebörtönzésükről, üldöztetésükről szóló valótlanúságaikkal már nem tudtak hatékonyan házalni”. A tájékoztató ezen túl kiemelte, hogy a részvétel növelte a kommunista pártok tekintélyét és a kommunista tömegmozgalom befolyását. Vö. ÁEH 3. számú tájékoztató a II. Vatikáni Egyetemes Zsinat első ülészakának munkájáról – és az ülészak befejezésének 1962. dec. és 1963. jan. havi hazai, ill. nemzetközi sajtóvisszhangjáról. Budapest, 1963. jan. 4. MOL M-KS 288. f. 22. cs. 1963/7. ő. e. 59–80.

kán a püspökökön keresztül a magyar kormányzat elvárásainak megfelelő módon nyert tájékoztatást.⁵⁹ Az emigráció befolyását azonban korántsem sikerült megszüntetni, vagy akár csak semlegesíteni.

Nemcsak az utal erre, hogy az emigránsoknak sikerült több bíborost eltéríteni a magyar püspökök tiszteletére adott követségi fogadáson való részvételtől, hanem mindenekelőtt az első ülészak végén az államtitkárságon készült *Nota verbale* megszületésének körülményei és tartalma.⁶⁰ A szóbeli jegyzék szentszéki küldöttre vonatkozó pontjának ugyanis forrásaink szerint két – egymást ki nem záró – indítéka volt. XXIII. János egyik közvetett célja már a zsinat összehívásakor az volt, hogy lehetőséget teremtsen a szocialista államokban élő egyházakkal, illetve adott esetben magukkal a szocialista kormányokkal való kapcsolat-teremtésre.⁶¹ Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy Casaroli a Rendkívüli

59 A legjobb példa erre Hamvas Endre csanádi püspöknek az Államtitkárság számára készített *Quaestio Mindszentyana c.* beadványa. Az 1962. nov. 13-án kelt állambiztonsági jelentés pontatlan, amikor azt állítja, hogy a magyar kormány Mindszenty-kérdéssel kapcsolatos álláspontját tükröző dokumentumot Hamvas 1962. nov. 11-én adta át az Államtitkárságnak. Vö. A Zsinaton tartózkodó magyar püspökökről tájékoztató jelentés. Budapest, 1962. nov. 13. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/2. „Canale”. 317. Hamvas a beadványt valójában már okt. 21-én elkészítette és – az Államtitkárság nem kis meglepetésére – postán adta fel Rómában. Nov. 11-én tehát nem a dokumentum átadására került sor, hanem az Államtitkárság rendkívüli ügyek osztályának titkára, Antonio Samorè élőszóban tárgyalt annak tartalmáról Hamvassal. Vö. *Appunto di Mons. Samorè su un colloquio con Mons. Hamvas*. 13. Novembre 1962. A dokumentumot közli: *La politica del dialogo. Le Carte Casaroli sull’Ostpolitik vaticana*. A cura di Giovanni Barberini. Bologna, 2008. (Santa Sede e politica nel novecento 7.) 23–24. Hamvas püspök beadványának címét – téves helyesírással – az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya által a Politikai Bizottság számára 1963. márc. 22-én készített javaslatából ismerjük. A dokumentumot közli: *Mindszenty és a hatalom*. Tizenöt év az USA-követségen. Vál., bev. Ólmosi Zoltán. Bp. 1991. 100–102. Újra publikálta *Szabó Cs.: A Szentszék i. m.* 78–81. A nov. 11-ei államtitkársági látogatást megelőző napon Száll József római magyar követ, a magyar főpapok tiszteletére adott ebéd alkalmával „átvette” a csanádi püspökkel azokat a témaköröket, amelyeket az államtitkár-helyettessel a másnapi tárgyaláson meg kellett beszélnie. Vö. Száll József követ Péter János külügyminiszternek. Tárgy: megbeszélés a főpapi delegáció tagjaival. 1962. nov. 17. MOL XIX–J–1–j. Vatikán–IV–14/1960–63 (0080–1962). A dokumentumra hivatkozik: *Balogh Margit: Mindszenty József*. Bp. 2002. 299–300.

60 Közli: *Szabó Cs.: A Szentszék i. m.* 69.

61 A magyar hírszerzés „Amadeo” nevű római ügynökének Mons. Sanz Villalba Sotero, a Vatikáni Államtitkárság Rendes Ügyek Osztályának tanácsosa már 1959 nyarán megerősítette, hogy a Vatikánban „a zsinattól egyenesen az egyház és a népi demokratikus államok viszonyának rendezését, a probléma megoldását várják: szerinte a Vatikán ideológiai előítéletei és bürokratikus hagyományai oly akadályokat gördítenek az érdekelt kormányokkal való tárgyalások elé, amelyeket az államtitkárságnak nem sikerülhet leküzdeni, miért is a holtpontra jutott helyzetben kívánatosnak látszik egy új faktornak, ti. az egyetemes zsinatnak a közreműködése, mely a jelenben sikerrel kecséget. [...] Soteroval ismételtlen folytatott beszélgetések során a Vatikán nem leplezett vágyaként tűnt fel előttem, hogy kívánják a népi demokratikus államok püspökeinek a zsinaton való részvételét: a lengyel és a magyar püspökökhöz intézett felhívás az »ad limina« látogatásra tulajdonképpen kísérlet volt annak kikapogására, hogy rendelkeznek-e a kellő mozgási szabadsággal.” Az egyetemes zsinat előkészületei. „Amadeo” 1959. júl. 21-i jelentése. ÁBTL 3.2.3. Mt–764/4. „Amadeo”. 157–158. A későbbi események is megerősítik, hogy XXIII. János terve az volt, hogy a zsinatot hihasználva veszi fel a közép- és kelet-európai püspökökkel a közvetlen kap-

Egyházi Ügyek Kongregációja számára 1962. november 27-én készített feljegyzésében felvetette: „Nem lehetne-e adott esetben a Rómában jelen lévő püspökök útján megtudakolni, hogy engedélyezik-e a Szentszéknek egy vizitátor küldését?”⁶² Ezt követően – nyilvánvalóan anélkül, hogy időközben bármiféle határozat születhetett volna az ügyben – Brezanóczyval folytatott másnapi tárgyalásán Casaroli tett is egy homályos utalást (*vago accenno*) erre a lehetőségre. Brezanóczy Pál ezért írhatta az *Állami Egyháziügyi Hivatal* számára készített feljegyzésében, hogy a Szentszék sugalmazta a magyar zsinati atyák kérelmező levelét, amelyre válaszként a szóbeli jegyzékbe bekerült egy olyan pont, mely kiállításba helyezte egy szentszéki megbízott Magyarországra küldését.⁶³ A sugalmazott javaslatot ugyanakkor az egri apostoli kormányzó olyannyira magáévá tette, hogy néhány nappal Casarolival folytatott megbeszélését követően maga vetette fel egykori innsbrucki iskolatársának, Josip Žabkar prelátusnak – immár egészen konkrét formában. A szlovén származású szentszéki diplomatával december 1-jén a *Domus Mariae*ben, a magyar zsinati atyák szálláshelyén folytatott beszélgetése során Brezanóczy ugyanis kifejezetten egy apostoli vizitátor Magyarországra küldését szorgalmazta. Két nappal később pedig maga adta át Casarolinak azt a levelet, melyben a magyar zsinati atyák arra kéri az Államtitkárt, hogy a Szentszék küldjön egy megbízottat Magyarországra.⁶⁴

A fenti változatnak látszólag ellentmond a magyar állambiztonság közel egyidejű értesülése, mely szerint az apostoli vizitátor küldésének ötlete Mester-től és Zágontól indult ki. Ennek valóságtartalmát jelenleg nem tudjuk ellenőrizni.

---

csolatot. A püspökök részvételének biztosításához mindenekelőtt Moszkva hozzájárulására volt szükség. A pápa ezt egykori állomáshelye, az ankarai nunciátúra vezetőjén, Mons. Francesco Lardone-n keresztül kívánta megszerezni. Az internuncius ugyanis jelezte a pápának, hogy a szovjet és kelet-európai diplomaták újszerű, tiszteletteljes módon közelednek a Szentszék törökországi képviselőjéhez. Vö. *Andrea Riccardi: Il Vaticano e Mosca, 1940–1990. Roma–Bari, 1992. 233–234.* Lardone a pápa 1962. márciusi utasításának megfelelően hamarosan fel is vette a kapcsolatot Nyikita Szemjonovics Rizsov törökországi szovjet követtel, és rajta keresztül a szocialista tömb többi diplomatájával is. Magyarország esetében azt is tudjuk, hogy Lardone internuncius először két héttel a szovjet álláspont megismerése után, 1962. ápr. 30-án érdeklődött a magyar követségen, vajon a magyarok – és köztük Mindszenty bíboros – részt vehetnek-e a zsinaton. Miután azonban ekkor nem kapott választ, máj. 25-én, majd jún. 6-án újra jelentkezett, de ez utóbbi két alkalommal sem sikerült megismernie a magyar kormány álláspontját. Vö. *Szabó Cs.: A Szentszék i. m. 24.* Mons. Lardone visszaemlékezései megerősítik az ankarai internuncius érdeklődésére vonatkozó magyar forrásokat. *Giuseppe Tuninetti: Monsignor Francesco Lardone (1887–1980). Il Nunzio Apostolico precursore della Ostpolitik. H. n., 1997. 94.*

62 Minuta di Pienza per la Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari. 27 novembre 1962. Közli: La politica del dialogo i. m. 34–35.

63 Relazione di Mons. Casaroli su un colloquio di Mons. Zabkar con Mons. Brezanóczy, Amm. Ap. di Eger. Közli: La politica del dialogo i. m. 36–37. és Brezanóczy Pál feljegyzése az ÁEH-nak a II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatban. Eger, 1963. jan. 14. MOL XIX–A–21–a. V–37–28/1962. Még részletesebben: A II. Vatikáni Zsinatról „Kékes” jelentése. Vette: Berényi István. 1963. jan. 5. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/5. „Canale”. 26–50.

64 Relazione di Mons. Casaroli su un colloquio di Mons. Zabkar con Mons. Brezanóczy, Amm. Ap. di Eger. Közli: La politica del dialogo i. m. 41.

A rendelkezésre álló források ugyanakkor megerősítik azt az 1963 tavaszán készült tájékoztató jelentést, mely szerint az emigráció így kívánta megakadályozni, hogy a hírek szerint Magyarországra készülők, a kommunista kormányokkal szemben túl engedékenynek tekintett König bíboros esetleg rávegye Mindszentyt az Egyesült Államok budapesti követségének elhagyására.⁶⁵ Amikor ugyanis a Mindszenty-kérdés kapcsán Samorè november 11-én feltette a kérdést Hamvas püspöknek, vajon nem volna-e lehetőség arra, hogy a Szentszék részéről valaki felkeresse a magyar bíborost, Hamvas azonnal a bécsi érseket javasolta erre a feladatra. November 20-án XXIII. János pápa is hozzájárult a tervhez, amellyel később maga König is egyetértett.⁶⁶ König tervezett útjára vonatkozó – minden bizonnyal pontatlan – értesülések nyomán léphettek azután akcióba az emigráns papok, hogy egy nagyobb hatáskörű apostoli vizitátor küldésének szorgalmazásával semlegesítsék a bécsi bíboros megbízatásának esetleges negatív hatásait. Mindenesetre akár az emigráció körében, akár az államtitkárságon született meg a vatikáni látogató Magyarországra küldésének terve, a *Nota verbale* erre vonatkozó pontjának megszületésében kétségkívül fontos szerepet játszott Mester István és Zágón József, hiszen ők vették rá a magyar zsinati atyákat, hogy ilyen tárgyú beadvánnyal forduljanak a Szentszékhez. Minden bizonnyal az ő hatásuknak tulajdonítható az is, hogy Brezanóczy oly rövid idő alatt azonosult a Casarolitól csupán homályosan felvetett tervvel. Zágónék szerepének jelentőségét mutatja továbbá, hogy a „szentszéki küldöttre” vonatkozó pont a magyarok számára készített vatikáni dokumentum sajátossága. A cseh-szlovákiai püspököknek átadott, csaknem azonos tartalmú szentszéki iratban ez a pont nem szerepel.⁶⁷ Az eredetileg apostoli vizitátor küldésére vonatkozó javaslat mindazonáltal nem teljesült maradéktalanul: a magyar püspököknek 1962. december 6-án átadott *Nota verbale*ban az Államtitkárság végül egy közlebről meg nem határozott hatáskörrel felruházott „egyházi férfiú” Magyarországra küldését helyezte kilátásba – melynek megbízatása ugyanakkor valószínűleg kezdettől fogva független volt Königétől.

Az állambiztonsági szervek a későbbiek során is számos olyan esetet regisztrálhattak, amellyel az emigráció a Szentszék új keleti politikájának alakulását kívánta befolyásolni. Zágónék részben közvetlenül a Szentszékhez írt beadványokkal próbáltak meg eredményt elérni,⁶⁸ részben pedig a közvélemény alakításával

65 Zsinati hírek. Tájékoztató jelentés. Budapest, 1962. nov. 30. ÁBTL O–14 963/2. „Canale”. 326–327. és A Rómában élő magyar katolikus papi emigráció. Tájékoztató jelentés. Budapest, 1963. ápr. 26. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/3-A. „Canale”. 357–363.

66 Appunto di Mons. Samorè su un colloquio con Mons. Hamvas. 13 novembre 1962; 4 dicembre 1962. Közli: La politica del dialogo i. m. 23–24.

67 Vö. Brezanóczy Pál feljegyzése az AEH-nak a II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatban. Eger, 1963. jan. 14. MOL XIX–A–21–a. V–37–28/1962. és Promemoria consegnato agli Ecc.mi Ordinari di Cecoslovacchia in data 7 dicembre 1962. Közli: La politica del dialogo i. m. 81–82.

68 Ilyen volt pl. Barankovics és Zágón összjátéka a nyomásgyakorlásra. Vö. A Vatikánnal való tárgyalások tapasztalatai. Jelentés. Róma, 1963. okt. 9. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 41–43., valamint Zágón levele a megállapodás előtt az Államtitkársághoz, amelyben az új püspökök

igyekeztek álláspontjukat érvényre juttatni, például az *Új Hungáriában*, vagy *Katolikus Szemlében* megjelent cikkek révén.⁶⁹ Ugyancsak a közvetett nyomásgyakorlás eszközeként szánták az emigráns magyar lelkészek az 1964-es megállapodásról kiadott nyilatkozatát.⁷⁰ Az olasz és angol nyelven a zsinati atyák között is terjesztett nyilatkozat hatásának ellensúlyozására azonban sikeresnek bizonyult a magyar állambiztonság aktív operatív intézkedése. Megszervezték ugyanis, hogy a nyilatkozatot a magyar püspöki delegáció vezetői is megkapják és „megfelelő tiltakozó levél kíséretében” a zsinat elnökségéhez és Casarolihoz is eljuttassák. A titkos akció eredményeképpen az államtitkár-helyettes végül „alaposan »elmarasztalta« Mestert”.⁷¹ Az emigráció ismételt kísérletei tehát a második ülészaktól, vagy még helyesebben: a Szentszék és a magyar kormány közötti közvetlen tárgyalások megindításától kezdve – részben a hírszerzésnek köszönhetően – mind kevesebb eredmény értek el.

A magyar fél nem utolsósorban azért került lépéselőnybe, mert a Casarolival folytatott első tárgyalásoktól kezdve a tárgyalási pontok közé emelte az emigráció félreállításának kérdését.⁷² Azzal érveltek, hogy a magyar egyházzal való közvetlen kapcsolat helyreállítása feleslegessé teszi az emigráció korábbi közvetítő szerepét, mert „helyes információt a magyar egyház vezetői tudnak adni, nem pedig az emigráció és más ellenséges személyiségek”.⁷³ Az emigráció

---

kinevezésekor figyelembe veendő kritériumokról írt: Zágon felolvassa Barankovicsnak a Vatikánhoz címzett levelét. Tájékoztató jelentés. Budapest, 1964. okt. 20. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 206–207.

69 Vö. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/4. „Canale”. 245–252.; A Rómában élő magyar katolikus papi emigráció. Tájékoztató jelentés. Budapest, 1963. ápr. 26. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/3-A. „Canale”. 358–362.

70 Ennek van egy rövidebb változata „európai magyar főlelkészek” aláírással: Az európai magyar főlelkészek közös nyilatkozata a Szentszék és a magyar kormány között létrejött megállapodással kapcsolatban. 1964. szept. 16. SZIA-Zágon 38.7. Ugyanez a nyilatkozat olasz nyelven: Protocollo tra la Santa Sede e l’Ungheria. 1964. szept. 16. SZIA-Zágon 42.5. Létezik egy hosszabb, magyar nyelvű változata, melyet névvel is aláírtak az európai magyar főlelkészek: Az Apostoli Szentszék és a magyar kormány által aláírt okmányok tartalma és jelentősége. Róma, 1964. szept. 29. SZIA-Zágon 38.6. Közli: *Szabó Cs.: A Szentszék i. m. 226–230.* A nyilatkozat tervezetét – amely részben valóban fedí a végleges változatot – a magyar hírszerzésnek sikerült előre megszerezni: Zágon József tervezett röpiratáról. Dátálatlan. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 179–181.

71 Vö. Zágon József és Mester István PMI-vezetőkkel szembeni ellenakció eredményéről jelentés. Budapest, 1964. okt. 13. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 199.

72 Prantner József ÁEH-elnök már 1963. márc. 22-én ilyen tárgyú javaslatot terjesztett elő: Javaslat a Vatikán és a magyar állam között néhány kérdés rendezésére. Budapest, 1963. márc. 22. MOL M–KS 288. f. 22. cs. 1963/7. ő. e. 88–91. Közli: *Szabó Cs.: A Szentszék i. m. 78–81.*

73 Feljegyzés Casaroli vatikáni megbízottal folytatott második tárgyalásról. Budapest, 1963. máj. 8. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/3. „Canale”. 113–118. Közli: *Szabó Cs.: A Szentszék i. m. 105–108.* Casaroli az 1963. máj. 7–9-i budapesti tárgyalásokról készített beszámolójában ugyanakkor csak annyi szerepel, hogy az első megbeszélésen a magyar fél a rendszerrel szembeni sajtótámadások, ill. a vezető békepapok kiközösítése ellen tiltakozott. *Relazione di Mons. Casaroli sugli incontri con i rappresentanti del Governo ungherese.* Vaticano, 18 maggio 1963. Közli: *La politica del dialogo i. m. 68.* A későbbiekben Casaroli azzal igyekezett leszerelni a magyar fél ismételt követelését, hogy kijelentette: közvetlen ismerheti a magyar egyház helyzetét és a felvetődött problé-

félreállításának ismételt szorgalmazását⁷⁴ az állambiztonság kezdettől fogva dezinformációk terjesztésével támogatta,⁷⁵ melynek céljait a következőképpen fogalmazta meg a III/I. és III/III. Csoportfőnökségeknek a zsinat második ülészakára készített javaslata: „Rádöbbsenteni a Vatikán illetékes szerveit, hogy az emigráció sugallatainak való behódolás megrontja mindkét oldalon a kedvezően alakuló viszonyt.

Csökkenti vagy lehetetlenné teszi az ez idő szerint jó mederben folyó tárgyalásokat, megnehezíti hazánkban az egyház helyzetét. Az állam a különböző kedvezmények juttatásától elállna, továbbá a magyar katolikus papság – amely több mint másfél évtizede él alapvetően más körülmények között, mint a nyugati papság – értetlenül fogadná a Vatikán apolitikus magatartását.

Ezáltal a Vatikánt és a Vatikánon keresztül a papi emigrációt mérsékelt magatartásra tudják kényszeríteni.”⁷⁶

A fentieken túl az emigráció szándékolt félreinformálásával azt is el tudták érni, hogy a magyar tárgyalódelegáció újra és újra hivatkozhatott az emigráció híreinek torz, tendenciózus voltára.⁷⁷

mákat, így nincs szüksége arra, hogy közvetett utakon, az emigráción keresztül és arra utalva tájékozzódjon. Vö. Távirat Rómából (2149). Feljegyzés. Budapest, 1963. szept. 24. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/2. „Hontalanok”. 178–179.

74 Vö. a tárgyalásokról szóló dokumentumokat: *Szabó Cs.: A Szenszék i. m. 27., 42., 51., 67., 77. dokumentum.*

75 Ilyen volt már az első ülészakon az 53 magyar pap letartóztatásáról szóló álhír. Vö. Brezanóczy Pál feljegyzése az ÁEH-nak a II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatban. Eger, 1963. jan. 14. MOL XIX–A–21–a. V–37–28/1962. Talán többek között erre utaltak Prantnerék Casarolinak az első tárgyalássorozaton: „Különböző példákkal illusztrálódott a tendenciózus elferdítésekből származó kár. [sic!]” *Szabó Cs.: A Szenszék i. m. 105.* Erre utal mindenesetre, hogy Casaroli is említést tesz erről a megbeszélésekről készített beszámolójában. *Relazione di Mons. Casaroli sugli incontri con i rappresentati del Governo ungherese. Vaticano, 18 maggio 1963. Közli: La politica del dialogo i. m. 65.* Egy másik példa a tervezett dezinformációs anyagokra: *Szabó Cs.: A Szenszék i. m. 136–140.*

76 A II. Vatikáni Zsinat II. időszakában alkalmazható dezinformáció erősítésére vonatkozó javaslat. Budapest, 1963. szept. 6. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/5. „Canale”. 186–190. Közli: *Szabó Cs.: A Szenszék i. m. 136–140.* A dokumentumot röviden értékeli *Kahler F.: i. m. 50–51.*

77 A római rezidentúra vezetőjének, Földes Györgynek egy 1963. okt. 9-én kelt jelentéséből ugyanakkor kiderül, hogy a hírszerzés és a tárgyalódelegáció közötti együttműködés nem volt felhőtlen: „Az ÁEH delegációja, mindenekelőtt Prantner elvtárs Casaroliék kedvező légkörre törekvő tárgyalási szándékát túlzottan pozitívan értékelte, különösen formai vonatkozásban. Ez abból adódott, hogy Prantner elvtárs nem ismerte az általunk felterjesztett konzervatív elképzeléseket, érveket, és így eléggé a tárgyalások közvetlen benyomásaira volt utalva. Ezt a hiányt igyekeztünk pótolni, de egyensúlyozó észrevételeinket, konkrét tájékoztatásainkat ugyan Prantner elvtárs elfogadta, de láthatóan meggyőződés nélkül. Javasolom, hogy a tárgyalásokról készült napi feljegyzések alapján – melyet Miklós elvtárs magával vitt – felterjesztett anyagaink (1962. szept.-től) témakör szerinti feldolgozásával mutassuk meg a papi emigráció és a kúriai konzervatívok álláspontját és taktikai elképzeléseit. Különösen azért fontos, mert a tárgyalások harmadik szakasza – Casaroli nem hivatalos kijelentése szerint – előreláthatólag november végén vagy december elején várható. [...] A tárgyalások emigrációt érintő részénél a vatikáni tárgyaló felek ezek ellenséges tevékenységére konkrét adatokat kértek. Prantner elvtárs (követ elvtárs és fe-

A magyar hírszerzés az emigráció félreállításának támogatása mellett az emigráns papok megfigyelése révén a Szentszék egyes tárgyalási pontokat illető álláspontjára vonatkozó információkkal is el tudta látni a magyar tárgyalódelegációt. A megszerzett információk túlértékeléseként tekinthetjük ugyan, hogy az állambiztonság szerint a Szentszék tárgyalások során követett taktikája és hangoztatott érvei „nem utolsósorban a papi emigráció által diktált konzervatív követelményekből indultak ki”,⁷⁸ azonban az emigráció egyes kérdéseket illető álláspontjának ismerete kétségtelenül segítséget nyújthatott a magyar tárgyaló felek számára, hogy kellően fel tudjanak készülni a Vatikán esetleges ellenvetéseire. Ezek ugyanis minden bizonnyal sok esetben valóban egybeestek az emigráció felfogásával, hiszen mind a szentszéki politika alakítói, mind az emigráns magyar papok – jóllehet esetleg eltérő szemszögből – egyformán a magyar egyház gondjait kívánták megoldani. Ne feledjük azonban, hogy az emigránsok megfigyelésével szerzett információk sok esetben azért sem tekinthetők a Szentszék tárgyalásokon követett magatartásának és terveinek tiszta tükröként, mert a Vatikán az emigráció vezetői előtt is következetesen eltitkolta a tárgyalások pontos tartalmát és alakulását.⁷⁹ Mivel azonban egyes kérdésekben – mindenek-

---

lém) neheztelőleg kihangsúlyozta, hiába kért a BM-től erre vonatkozólag kijátszható adatokat, mégsem kapott. Javaslom megvizsgálni, hogy ilyen vonatkozásban volna-e célszerű néhány illegális segélyezést [...] felvetni, utalva arra, hogy ezzel az emigráció csupán azt éri el, hogy néhány egyházi személy ellen adminisztratív intézkedést eszközöljünk. Ugyancsak érdemes lenne megvizsgálni, hogy az emigráció legális levelezésénél tapasztalható uszításokat a MNK ellen és különösen XXIII. János pápa személye ellen és megnyilatkozásai vonatkozásában, ez alkalommal vetnének fel. Ez történhetne úgy is, hogy néhány személy, akik levelet kaptak, az ÁEH felé bejelentéssel élnek. Hasznos lenne továbbá az elmúlt zsinati időszakban és ezen zsinati időszakban is megnyílt ún. »Csend Egyháza« kiállítás ellen tiltakozni, amelyről konkrét adatok vannak, hogy az emigráció támogatásával és szervezésével készült.” A Vatikánnal való tárgyalások tapasztalatai. Jelentés. Róma, 1963. okt. 9. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 41–43.

78 I. h.

79 Casaroli már a tárgyalások megkezdése előtt diszkréciót kért a magyar féltől: „Utazását és tárgyalását bizalmasan kívánják kezelni.” Vö. Jelentés Agostino Casaroli bécsi tárgyalásáról Hamvas Endre csanádi püspökkel és Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzóval. 1963. ápr. 30. Közli: *Szabó Cs.: A Szentszék i. m. 94. Az Államtitkárság számára készült későbbi jelentés is megerősíti, hogy a Szentszék mindent meg kívánt tenni annak érdekében, hogy Casaroli magyarországi és csehszlovákiai útjai bizalmas jellegűek maradjanak. Vö. Ponenza per la Sacra Congregazione degli Affari ecclesiastici Straordinari (Trattative con Ungheria e Cecoslovacchia) 16 luglio 1963. Közli: La politica del dialogo i. m. 79. Az államtitkár-helyettes ezt a megbeszélések alatt is megerősítette: „A tárgyaló felek kölcsönösen egyetértettek abban, hogy a tárgyalásokat teljes diszkrécióval kezelik.” Vö. Jelentés a Politikai Bizottságnak a magyar kormány képviselői és a Vatikán megbízottja között történt tárgyalásról. Budapest, 1963. máj. 10. Közli: *Szabó Cs.: A Szentszék i. m. 112. A tárgyalásokra vonatkozó titoktartás következtében az emigráns papok is csak homályos információkkal rendelkeztek annak részleteiről. 1964 tavaszán pl. a következőképpen összegezték az emigrációnak a tárgyalásokkal kapcsolatos helyzetét: „Információkkal rendelkezünk, hogy a PMI vezetőit [...] aktívan foglalkoztatta a MNK és a Vatikán közötti tárgyalások várható alakulása. [...] Casaroliéknak, illetve a Vatikánnak a velük szemben tanúsított tartózkodó magatartását, titkolódzását bizalmatlanságnak minősítik, és a János pápa-féle politika folytatását látják benne. Teljes tájékozatlanságot mutatnak a Vatikán Mindszentyvel kapcsolatos**

előtt a püspökjelöltek ügyében – a Szentszék továbbra is kikérte a magyar emigráns papok véleményét, a konkrét nevekre vonatkozó információk kétségtelenül nagy szolgálatot tehetek az *Állami Egyházügyi Hivatal*nak a tárgyalások során.⁸⁰

Az emigráció félreállítása és a hosszú távú egyházpolitikai tervek támogatása szempontjából mindazonáltal az állambiztonság és az *Állami Egyházügyi Hivatal Pápai Magyar Intézettel* kapcsolatos, fokozatosan összehangolt akciója bizonyult a legsikeresebbnek. Ugyanakkor az emigráció „főhadiszállásának”⁸¹ tekintett *Pápai Magyar Intézet* magyar egyházi kezelésbe való visszavételének követelését a kétoldalú tárgyalásokon meglehetősen későn, kevéssel a második zsinati ülészek megkezdése előtt tűzték napirendre. Annak ellenére, hogy Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó már az ÁEH számára az első ülészek tapasztalatairól készített feljegyzésében jelezte, hogy „szóba került Rómában – esetleges mérlegelés után – teológusok kiküldése is az ottani egyetemekre”,⁸² a következő hónapok során az *Állami Egyházügyi Hivatal*ban egyáltalán nem foglalkoztak ezzel a felvetéssel. A feljegyzésben szereplő másik – az aktuális ügyvivő leváltására vonatkozó – javaslatot ugyanakkor felkarolták. Prantner József 1963. március 22-én kelt ilyen tárgyú előterjesztése mindazonáltal a *Pápai Magyar Intézet* státuszától teljesen függetlenül kezelte ezt a kérdést.⁸³ Erre utal az is, hogy az *Állami Egyházügyi Hivatal* részéről a Szentszék képviselőjével 1963. május 7–9. között folytatott tárgyalásokon a *Pápai Magyar Intézet* sorsától függetlenül, csak általánosságban került szóba az ellenséges emigráció megfékezésének kívá-

---

elképzeléseiről, [...] nagyon reménykednek abban, hogy a tárgyaló felek nem fognak megegyezni. [...] A PMI vezetői is szükségesnek tartják a [...] megegyezést [...], azonban mindkét félnek egyformán engedményeket kell tenni.” A tárgyalásra kerülő kérdéseket érintő vatikáni állásfoglalásról és a papi emigráció vezetőinek ezzel kapcsolatos véleményéről összefoglaló jelentés. Budapest, 1964. márc. 11. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 82–83.

80 Az emigráció püspöki kinevezésekre vonatkozó javaslatairól a római rezidentúra tájékoztatta Budapestet: Távirat Rómából (1089). Feljegyzés. Budapest, 1964. máj. 29. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/4. „Hontalanok”. 270–272. A feljegyzésben szereplő információk forrása lehetett többek között: Barankovics István látogatása a PMI-ben. Jelentés. Budapest, 1963. nov. 25. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 44.; A PMI vezetőjének álláspontja a püspöki kinevezésekről. Jelentés. Budapest, 1963. okt. 25. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 269–270. A tárgyalások más pontjaira vonatkozó információkról ld. A tárgyalásra kerülő kérdéseket érintő vatikáni állásfoglalásról és a papi emigráció vezetőinek ezzel kapcsolatos véleményéről összefoglaló jelentés. Budapest, 1964. márc. 11. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 82–83.

81 Szabó Cs. megfogalmazása: A Szentszék i. m. 39.

82 Brezanóczy Pál feljegyzése az ÁEH-nak a II. Vatikáni Zsinattal kapcsolatban. Eger, 1963. jan. 14. MOL XIX–A–21–a. V–37–28/1962. A feljegyzés közelebről nem nevezi meg, kinek a részéről került fel ez a kíváncsi, a szövegösszefüggésből azonban úgy tűnik, hogy az államtitkárságon vetették fel ezt a kérdést. Erre utal az is, hogy a szentszéki–magyar tárgyalások folyamán a Szemináriumok Kongregációjának vezetője, Mons. Francesco Marchisano arra buzdította Casarolit, hogy érje el a PMI eredeti működésének visszaállítását. Vö. Németh László: Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo (1949–1975). Magyar Sion 1(2007) 80.

83 Javaslat a Vatikán és a magyar állam között néhány kérdés rendezésére. Budapest, 1963. márc. 22. MOL M–KS 288. f. 22. cs. 1963/7. ő. e. 88–91. A dokumentumot közli: Szabó Cs.: A Szentszék i. m. 78–81.

nalma.⁸⁴ A magyar tárgyaló fél a következő, 1963. október 1–5. közötti tárgyalások alkalmával az emigráció ügyéről szólva ugyan már név szerint említést tett a *Pápai Magyar Intézet*ről, de az összefoglaló jelentés szövege alapján ekkor még nem szorgalmazták erőteljesen az intézet visszaadását.⁸⁵ A magyar egyházpolitikai vezetés szemében a PMI ügye ekkor még mindig csupán az emigráció elszigetelésének szempontjából volt érdekes,⁸⁶ és figyelmen kívül hagyták az állambiztonsági szervek javaslatát, amely azt kérte az *Állami Egyházügyi Hivatal*tól, hogy a tárgyalások során kérjék vissza a *Pápai Magyar Intézet*et, mert ez az ügynöktelepítés szempontjából előnyös lenne.⁸⁷

84 Vö. Szabó Cs.: A Szentszék i. m. 23., 25., 26. és 27. dokumentumokat.

85 I. m. 158. A lényegesen később, 1964. márc. 22-én aláírt emlékeztetőből is az derül ki, hogy Prantnerék az októberi megbeszélésen elsősorban Mester István ügyvivői tisztének megszüntetését szorgalmazták, és csak ebben az összefüggésben említették a Pápai Magyar Intézetben élő emigráns papok „túrheteren” viselkedését. Vö. Promemoria sulle trattative fra Santa Sede e rappresentatni del Governo ungherese (Roma, 1–5 ottobre 1963). Közli: La politica del dialogo i. m. 98–99.

86 Forrásainkból egyelőre nem világos, vajon a Pápai Magyar Intézet megszüntetésének magyar kiváncsnál Casaroliék hozták-e Zágónék tudomására, vagy pedig az új magyar ügyvivő küldéséből, és a folyamatban levő tárgyalásokból következtettek-e erre. Isereteink szerint Pizzardo kardinális csak 1964. márc. 5-én tájékoztatta a PMI sorsáról Zágont. Vö. Pizzardo kardinális levele Zágón Józsefhez. 1964. márc. 5. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/4. „Hontalanok”. 190–191. Mindenesetre néhány nappal a szentszéki–magyar tárgyalások római fordulóját követően, 1963. okt. 9-én Zágón már arról beszélt az emigrációban élő Hász István nyugalmazott magyar táborigazgató püspök titkárnak, hogy a magyar egyházpolitikai vezetés ki akarja szorítani őket az épületből: „A Pápai Magyar Intézet nagy kísérleti forrás az egyházzal való közeledésre. A magyar kormány próbál a Szentszékkel tárgyalni, és minket természetesen szeretnének kikapcsolni. A kikapcsolás első lépése már folyik. Ideküldték Timkót. [...] Utána szeretnének minket kilökní és otthonról küldeni egy PMI-rektort. [...] Nem fog könnyen menni, olyan értelemben, hogy a Szentszék nem fog könnyen belemenni abba, hogy ide új rektort küldjenek, mert azt nem a püspöki kar nevezi ki, hanem a Szentszék. De sokszor úgy van, hogy ez egy kis jelentőségű dolog, ezzel nem húzunk ujjat, ha ezen a címen be tudunk juttatni egy püspököt otthon. Szóval nem rózsás az intézet helyzete. Csinálunk, amit tudunk, és tartjuk a frontot, ameddig csak lehet, de ha a Szentszék azt mondja, most elérkezett az idő a magyar egyház viszonyának rendezésére, ezt is megengedjük, akkor sajnos az a helyzet, hogy az ő helyzete jogilag biztosítva van, tehát formailag az állammal nagy előnye van, csak a mi erőszakosságunk és függetlenségünk védett eddig minket.” Távirat Rómából (2357). Feljegyzés. Budapest, 1963. okt. 21. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/2. „Hontalanok”. 186.

87 „Az MNK és a Vatikán kapcsolatainak rendezésének egyik, nem jelentéktelen akadály a Pápai Magyar Intézet (PMI) reakciós vezetőinek tevékenysége. [...] Ezt a helyzetet figyelembe véve, javasoljuk olyan aktív intézkedések megtételét, amelyekkel b./ meggátoljuk, hogy a reakciós PMI a Vatikánt a magyar r. k. egyház és a papi emigráció ügyében befolyásolja: elérjük, hogy a PMI, mely jelenleg a reakciós papi emigráció központja, végül is a Vatikán elleni munka bázisa legyen. [...] A kialakult helyzetet alkalmasnak tartjuk és lehetőségeket látunk arra, hogy a kiutazó püspöki delegáción keresztül, a Vatikán és a magyar kormányzati szervek között sorra kerülő tárgyalásokon lépéseket tegyünk a PMI visszaszerzésére, Zágón és Mester kikapcsolására. [...] a./ Az ÁEH a delegáció felkészítése során megfelelő módon vesse fel a püspököknek, hogy a magyar r. k. egyház és a külföldön élő magyar r. k. papok egyedüli képviselőjeként csak a püspöki kart ismerjék el. [...] kifejezetten sértő [...], hogy a Vatikán 2 disszidens papot – Zágont és Mestert – valamiféle összekötőknek tekint. [...] b./ Várható, hogy a Vatikán és a kormányzati szervek között meginduló tárgyalásokon a vatikáni képviselő is felveti a pap-továbbképzést Rómá-

Mivel a római tárgyalások után úgy tűnhetett, hogy *Állami Egyházi Hivatal* azért nem tette magáévá a Belügyminisztérium által megfogalmazott kérést, mert nem látott benne fantáziát, a római rezidentúra vezetője javaslatot tett arra, hogy a hírszerzés *Pápai Magyar Intézettel* kapcsolatos elképzeléseit, amelyeket korábban csak nagy vonalakban tártak a magyar tárgyalódelegáció elé, egy feljegyzésben részletesen is fejtsék ki. „Így várható, hogy a következő tárgyaláson ezzel érdemben foglalkozni fognak.”⁸⁸ A részletes feljegyzés meggyőzhette az egyházpolitikai vezetést: az 1963. október 22-én az addigi tárgyalások eredményét összegző beszámolóban már szerepel az a javaslat, hogy a továbbiakban szorgalmazzák a *Pápai Magyar Intézet* visszaadását a magyar egyház kezelésébe.⁸⁹ A harmadik, 1964. március 23–24. közötti tárgyalási forduló során azután a magyar fél felvetésére reagálva a Vatikán késznek mutatkozott a PMI ügyéről tárgyalni, ha az intézményt eredeti céljának megfelelően használják fel.⁹⁰ Az egyeztetések után az 1964. június 25-i megegyezés-tervezetben Casaroli már elfogadta a PMI ügyének megoldását,⁹¹ így az 1964. szeptember 15-én aláírt részleges megállapodás⁹² értelmében november 5-én az emigráns vezetők átadták az intézetet a magyar egyház képviselőinek.⁹³ A korábban az emigráns papok központjaként

ban. Ebben az esetben delegációnk szögezze le, hogy a kérdést csak akkor tesszük megfontolás tárgyává, ha Mester és Zágon távozik a PMI-ből, és a püspöki kar javaslatára a kormány hozzájárulásával más személy veszi át a PMI vezetését”. A Vatikán politikájának befolyásolására és az r. k. papi emigráció bomlasztására javaslat. Budapest, 1963. szept. 13. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/3. „Hontalanok”. 115–119. A magyar állambiztonsági szervek már 1963 nyarán számoltak a PMI „visszaszerzésével”: „A Vatikán és a Magyar NK közötti tárgyalások eredményeképpen esetleg lehetőség nyílhat arra, hogy vatikáni külföldi papi tanintézetekbe telepítéseket hajtsunk végre”. Operatív tervek és intézkedések. (XXIII. János halála után.) Dátálatlan. ÁBTL 3.1.5. O–14 963/2. „Canale”. 352.

- 88 A Vatikánnal való tárgyalások tapasztalatai. Jelentés. Róma, 1963. okt. 9. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 41–43.
- 89 Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály jelentése a Politikai Bizottság részére a magyar kormány és a vatikáni megbízott közötti tárgyalásról. 1963. okt. 22. *Szabó Cs.: A Szentszék* i. m. 160.
- 90 Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya és az Állami Egyházi Hivatal közös tájékoztatója a Politikai Bizottság részére a magyar kormány és a vatikáni megbízott közötti tárgyalásról. 1964. márc. 24. Közli: *Szabó Cs.: A Szentszék* i. m. 181. A Pápai Magyar Intézet ügyében kevéssel a tárgyalások előtt kereste meg az Államtitkárságot a Szemináriumok Kongregációja, hogy segítsenek tisztázni a Palazzo Falconieri tulajdoni viszonyait. Relazione di Mons. Casaroli al Card. Segretario di Stato sulla ripresa dei contatti con il Governo ungherese. 10 aprile 1964. Közli: *La politica del dialogo* i. m. 118. A Szemináriumok Kongregációjának egyébként Zágon József vetette fel az Intézet jogi státusza rendezésének szükségességét: *Németh L.: Mindszenty* i. m. 80.
- 91 Száll József római magyar követ levele Prantner József ÁEH-elnökhöz a magyar–vatikáni részleges megállapodással kapcsolatban. 1964. jún. 26. *Szabó Cs.: A Szentszék* i. m. 187.
- 92 A részleges megállapodás szövegét közli: Atto e Protocollo con Allegati firmati a Budapest. Budapest, 15 settembre 1964. *La politica del dialogo* i. m. 156–171. Az emigráns papokra és a Pápai Magyar Intézetre vonatkozó rész: 168–171.
- 93 A Pápai Magyar Egyházi Intézet átadás-átvételi jegyzőkönyve. 1964. nov. 5. MOL XIX–A–21–a. R–41–1/1964. Az átadásról Csepregi Ignác nov. 19-én Prantnernak írott levelében felveti többek között az intézet anyagi kérdéseit a jövőre vonatkozóan. Vö. Csepregi Ignác levele Prantnernak. Róma, 1964. nov. 19. MOL XIX–A–21–a. R–41–1/1964. A dokumentumokat közli: *Szabó Cs.: A*

működő intézet ezzel ismét a magyar egyház kezelésébe került, és így lehetővé vált, hogy 1965 februárjától a római egyetemeken tanuló magyarországi papok intézetévé váljon.

A sikeres akció az állambiztonság és az egyházpolitikai vezetés számára is komoly haszonnal járt: a magyar állambiztonsági szervek által kidolgozott új módszereknek köszönhetően az állam felügyelete mellett működő intézmény elsődleges szerepén kívül valóságos hírszerző központtá vált a Vatikán közelében. A telepített ügynökökön keresztül az állambiztonságnak új lehetőségei nyíltak a „magyar papi emigráció” bomlasztására és szűkebb értelemben a szentszéki–magyar tárgyalások, tágabban véve pedig a Vatikán keleti politikájának befolyásolására.⁹⁴ A hírszerzési céllal telepített ügynökség kijuttatása ugyanakkor hosszú távon belpolitikai haszonnal is járt,⁹⁵ amennyiben lehetővé tette a ma-

---

Szentszék i. m. 236–239. Az Államtitkárság és Pápai Magyar Intézet vezetőinek az intézet átadása ügyében folytatott együttműködését alaposan dokumentálja: *Németh L.*: Mindszenty i. m. 80–90.

94 A hírszerzésben a legfontosabb szerepet természetesen a kivétel nélkül magyar származású hivatásos hírszerzők, ill. a kiképzett ügynökök – „hivatásos munkatársak” (HTM), „titkos munkatársak” (TMT) és „hírszerző ügynökök” (HÜ) – jelentették. A Vatikán esetében a Pápai Magyar Intézet vált az általuk végzett operatív tevékenység központjává. A hírszerző hierarchiában alattuk álltak az ugyancsak magyar származású egyházi ügynökök, őket pedig az olasz vagy más külföldi hírforrások követték, akikről leggyakrabban a „sötét hírszerzésnek” nevezett irányított beszélgetések révén nyertek információkat. *S. Bottoni*: i. m. 164.

95 Bandi István így összegzi az ügynökség útján elérni kívánt célokat: „A két csoportfőnökség tisztjei közös intézkedési tervet dolgoztak ki, amelynek legfontosabb jellemzője a perspektivikusság volt, vagyis az állambiztonság arra számított, hogy a kiválasztott hallgatók 5–10 éven belül a magyar egyház felső- és középszintjeinek bázisát, majd legbefolyásosabb csoportját fogják képezni. Ez a felismerés tovább fokozta az egyház kiszolgáltatottságát és további támadási irányt jelentett az állambiztonság számára. A terv készítésénél figyelembe vették, hogy a római Pápai Magyar Intézetből lehetőség adódik eredményes információszerző, tippkutató és befolyásoló tevékenység kifejtésére a Vatikán, valamint olasz egyházi körök és az olaszországi papi emigráció irányába. Továbbá az is jelentős szerepet kapott a tervben, hogy az intézetben tanuló papnövendékek pozíciója lehetőséget nyújtott a különböző vatikáni hivatalok, valamint kongregációk megismerésére, pápai tanintézetek feldolgozására, az ott tanulókkal operatív értékű kapcsolatok kiépítésére.” *Bandi István*: Adalékok a Pápai Magyar Intézet történetéhez állambiztonsági módszertani megközelítésben. *Egyháztörténeti Szemle* 8(2007) 1. sz.

<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/bandiistvan.htm>. (Utolsó letöltés dátuma: 2008. okt. 31.) A Bandi István által jelzett állambiztonsági célok megerősítik Máté-Tóth András zsinati ügynökséggel kapcsolatos megfigyeléseinek eredményeit: „tovább finomíthatjuk a magyar egyházpolitika változásának elemzését. Két egyértelmű trend rajzolódik ki. A delegáció tagjai között ülészakról ülészakra növekedett a nem-ügynökök aránya, s vele párhuzamosan növekedett a püspöki ügynökök aránya. Ez a két párhuzamos és egymással szorosan összefüggő változás azt a tézist támasztja alá, miszerint az 1964-es megállapodást követően az új magyar egyházpolitika lényeges pontja volt az egyházi vezetők közé lojális, jelen esetben kifejezetten ügynökként együttműködő személyek elhelyezése. Alátámasztja ezt az összefüggést az a tény is, hogy 1963-ban – vagyis a megállapodás közvetlen előkészítésének idején – az elhárítás felmérte az egyházi ügynökök körét, akikről megynként jelentések készültek. A felszínen tett politikai engedményekkel párhuzamosan a »mélyben« az egyházon belüli elhárítás erőinek összpontosítása zajlott. Miközben tehát engedményeket tehetett az állam az egyháznak, aközben ellen-

gyarországi katolikus egyház közép- és felső vezetőinek kompromittálását. Az egyházpolitikai vezetés ugyanis a Belügyminisztérium III/III. és III/I. Csoportfőnökségek által kiválogatott és tanulmányok ürügyén Rómába telepített ügynökök személyében 5–10 éven belül kipróbált lojalitását – és tanulmányaik révén a Szentszék számára is elfogadható – papokkal tudta betölteni a magyarországi teológiai főiskolák tanári állásait, valamint a fontosabb egyházkormányzati pozíciókat, beleértve a püspöki székeket is. Miután tehát sikerült úrrá lenni a kezdeti nehézségeken – minden bizonnyal ezekkel magyarázható, hogy az *Állami Egyházügyi Hivatal* eleinte inkább tehernek érezte az intézet magyar kézbe kerülését⁹⁶ – a *Pápai Magyar Intézet* az egyházpolitikai célok hatékony eszközévé vált.⁹⁷

Epilógus

A magyar emigráns papokat mindazonáltal a *Pápai Magyar Intézet* visszaszerzésével sem sikerült maradéktalanul elszigetelni vagy elnémítani, így a hírszerzés a továbbiakban is kiemelten foglalkozott az emigráción belül fennálló ellentétekkel, problémákkal, a közöttük kialakuló polarizációs folyamatokkal, valamint aktivitásuk ellehetetlenítésével. Az emigráció elleni akció folytatása azonban a PMI átvételének, valamint a folytatódó szentszéki–magyar tárgyalásoknak köszönhetően a továbbiakban mindinkább függetlenné vált a II. Vatikáni Zsinattól.

A szerzett információk alapján még a zsinat alatt néhány esetben ugyan sikeresen semlegesítették az emigráns vezetőknek a Szentszék keleti politikát bíráló akcióját,⁹⁸ azonban egy új emigráns központ létrehozásának megghiúsítását – és ezáltal az emigráció további gyengítését – minden szándékuk ellenére sem sikerült elérni.⁹⁹ Az emigráció teljes ellehetetlenítése a kétoldalú tárgyalások útján sem valósult meg maradéktalanul. Hiába zsarolták a Vatikánt azzal, hogy a to-

őrzését az egyház vezetőin és magasabb beosztású tagjain keresztül felerősítve gyakorolhatta.” *Máté-Tóth A.*: i. m.

96 A fentiek fényében Szabó Csaba értékelése inkább az ÁEH hozzáállására vonatkozik: „Miután 1964-ben megszerezte a magyar állam a PMI-t, eleinte úgy tűnt, hogy nem is igazán tudtak mit kezdeni vele. Rossz fényt vetett volna rájuk, ha nem töltik fel az intézetet hallgatókkal, ha nem támogatják működését. Érződik az iratokból egyfajta kelletlen hozzáállás, de azért ellátják pénzzel és felszereléssel, kiválogatják a hallgatókat.” *Szabó Cs.*: A Szentszék i. m. 39.

97 A PMI 1964 utáni működését, az állambiztonsági szervek új, perspektivikus tevékenységét behatóan elemzi: *Bandi I.*: i. m.

98 Vö. Zágon József és Mester István PMI-vezetőkkel szembeni ellenakció eredményéről jelentés. Budapest, 1964. okt. 13. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 199.

99 Ilyen volt pl. a Zágon József kompromittálására készített fent említett nyilatkozat, amellyel a Szent István Ház felépülését kívánták megakadályozni. A Szent István Ház építését, ill. az ahhoz nyújtott pápai pénzadományt a kétoldalú tárgyalásokon is szóvá tették: Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály jelentése a Politikai Bizottságnak a Vatikán képviselőjével folytatott tárgyalásokkal kapcsolatban. 1967. jan. 31. Közli: *Szabó Cs.*: A Szentszék i. m. 304. Az emigráns papok új központja, a Via del Casaletto 481. sz. alatti Szent István Ház átadására végül 1967. aug. 20-án került sor.

vábbi megegyezések lehetetlenné válnak, amennyiben a Vatikán nem tesz valamit az emigráció elhallgattatásáért.¹⁰⁰ A Szentszék nem volt hajlandó a kritikus, de hozzá hű papokat félreállítani. Legfeljebb beosztásukon változtatott, kivonva őket a magyar ügyek közvetlen intézéséből.¹⁰¹ Mindezek ellenére azonban informálódásra¹⁰² és kényes, magyar vonatkozású ügyek elintézésékor a későbbiekben is igénybe vette szolgálataikat.¹⁰³

ANDRÁS FEJÉRDY

“STATELESS PEOPLE”

THE HUNGARIAN CLERICAL EMIGRATION IN ROME, THE HUNGARIAN GOVERNMENT AND THE BEGINNINGS OF THE VATICAN'S NEW “OSTPOLITIK”

From the very beginning the Hungarian communist government regarded the Roman Catholic priests living in Rome as one of the most influential and dangerous emigrant groups. Due to their secret communication channels with the Hungarian Catholic Church they provided the Vatican Secretariat of State most of the information about Hungary, in addition the clerical emigration played an intermediary role between the Holy See and the Hungarian Catholic Church.

100 Szabó Cs.: A Szentszék i. m. 39.

101 Mester Istvánt a Konzisztoriális Kongregációban pl. már 1964 őszén olyan pozícióba helyezték át, ahol nem foglalkozott magyar ügyekkel. Vö. Csertő Sándor feljelentése Klempa Sándor ellen a Vatikánnál. Tájékoztató jelentés. Budapest, 1964. nov. 23. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/5. „Hontalanok”. 215. Zágón Józsefet 1967-ben léptették elő az „Emigráció Legfelsőbb Tanácsa” titkárává. Ezáltal már nem speciálisan a magyar ügyek tartoztak rá. Vö. Feljegyzés. Budapest, 1967. jún. 21. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/6. „Hontalanok”. 108. Rajnai Sándor, a BM III. Főcsoportfőnökség helyettes vezetője az emigránsok körében felmerült lehetőségeket összegezve a következőképpen értékelte Zágón előléptetését: „egyesek szerint Carlo Confalonieri bíboros protezsálta a kinevezést, mellyel kárpótolni akarták Zágont azért, hogy el kellett hagyni a Pápai Magyar Egyházi Intézetet és át kellett adni a magyar egyház használatára, és az amerikai örökséget is a PMI-nek adták. Van olyan vélemény is, hogy a Vatikán mesterfogása az előléptetés, mert megbecsülése jelül magasabb rangba helyezi Zágont, és ezzel a gesztussal a magyar állam felé azt jelzi, hogy a két fél közötti kapcsolatokra gátló hatással lévő személyt olyan beosztásba tette, ahol nem foglalkozik magyar ügyek intézésével.” Vö. Zágón József vádaskodása a római magyar nagykövetséggel szemben. 1967. júl. 18. ÁBTL 3.2.7. Cs–2/6. „Hontalanok”. 112–113.

102 Erre utalnak pl. Fábíán Károly sorai, amelyeket 1969. okt. 10-én írt Zágón József prelátnak: „Mellékelem a Casarolinak összeállított rövid tájékoztatót. Erről csak Te tudsz és Paulai – Paulai kérte – megküldtem neki –, mert tőle is mindig megkapom az érdekesebb hazai beszámolókat. [...] Az olasz szöveget megtarthatod, hadd legyen belőle egy példány. Így szoktam összeállítani alkalomadtán C[asaroli]-nak a hazai híreket és újságcikkeket.” A gépelt levél végén még kézzel: „Olvasd el, Te jobban ismered C[asaroli]-t. Ird meg, mi nem jó az ilyen tájékoztatóban, vagy mit kellene jobban kiemelni.” Fábíán Károly levele Zágón Józsefhez. 1969. okt. 10. SZIA-Zágón 48.44.

103 Ilyen szerepet játszott pl. Zágón József 1971-ben, majd 1972-ben Csertő Sándor, amikor a Szentszék és Mindszenty József között vállaltak közvetítő szerepet. Vö. *Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy.* Bp. 2004. 88., 145–146.

In order to restrain “clerical reaction” and to control the “Ostpolitik” of the Holy See, the Hungarian government was continuously attempting to oust the clerical emigration from decision making in the Holy See. This purpose was kept in view even by the fairly pragmatic Hungarian ecclesiastical policy after the turning of the 1950’s and 1960’s. Besides supporting the progressive line of Pope John XXIII, the new policy had a share in bringing discredit upon the “conservative reactionary” wing of the Vatican, more precisely on the Hungarian emigration as well. Concerning approaching the emigration and isolating them from the Holy See, the Vatican Council provided a unique possibility.

Despite of the great expectations and remarkable efforts the penetration into the clerical emigration failed. Notwithstanding that the Hungarian presence counterbalanced the particular role of the emigration, during the first session the actions taken to divide the inner system of the emigration, to suppress its intermediary role and to influence the Vatican remained unsuccessful. The informants sent from Hungary, the surveillance operations against the Hungarian Pontifical Institute and the Hungarian “rezidentura” in Rome provided valuable intelligence on the clerical emigration and on the Holy See’s Hungarian policy. Therefore, in possession of the newly obtained information, during the bilateral negotiations started in May 1963 between the Holy See and Hungary, the Hungarian party could carry out most of the set aims of their ecclesiastical policy.

The 1964 agreement marked the end of the emigration’s influence on the Vatican Secretariat of State and enabled the regime to exercise influence over the Holy See’s “Ostpolitik”. According to the agreement, the authority on Pontifical Hungarian Institute in Rome returned to the Hungarian Catholic Church, which enabled the service to create an important intelligence centre at the heart of the Holy See. It was during the Second Vatican Council that the Hungarian political direction and intelligence – learning from their errors – laid the foundations for further operative actions and ecclesiastical policy against the Vatican, which were successful from the point of view of the Hungarian regime.